

CUESC

Академія рекреаційних технологій і права
Науково-дослідний інститут селянства та вивчення аграрної історії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
Центр українсько-європейського наукового співробітництва

Всеукраїнське науково-педагогічне
підвищення кваліфікації

**ІНСТИТУЦІЇ ПАМ'ЯТІ, ПОСТРАДЯНСЬКІ
НАРАТИВИ ТА ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КУРС**

23 лютого – 5 квітня 2026 року

¹²⁵⁶
1996
LIHA-PRES

¹²³³
| Львів – Торунь
Liha-Pres
2026

УДК 930.1(062.552)

I-71

Організаційний комітет:

Філіпович Мирослава Богданівна – кандидат історичних наук, доцент, Почесний професор Балтійського науково-дослідного інституту проблем трансформації економічної сфери (м. Рига, Латвійська Республіка), доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Академії рекреаційних технологій і права;

Корновенко Сергій Валерійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Стрільчук Людмила Василівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Інституції пам'яті, пострадянські наративи та публічна історія: міждисциплінарний курс : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 23 лютого – 5 квітня 2026 року. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. – 88 с.

ISBN 978-966-397-600-6

У збірнику представлено матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації «Інституції пам'яті, пострадянські наративи та публічна історія: міждисциплінарний курс» (23 лютого – 5 квітня 2026 року).

УДК 930.1(062.552)

© Науково-дослідний інститут селянства
та вивчення аграрної історії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького, 2026

© Центр українсько-європейського
наукового співробітництва, 2026

ISBN 978-966-397-600-6

ЗМІСТ

Усна історія як підвалина розвитку воєнно-історичної антропології в Україні	
Борисова О. В.	5
Жорстокість російсько-української війни: методологічні та етичні аспекти коректного вивчення в закладах вищої освіти	
Гонтаренко Л. О.	9
Дослідницька діяльність здобувачів середньої освіти у процесі навчання історії як чинник формування культури історичної пам'яті	
Гринь О. В.	11
Роль усної історичної студії у формуванні історичної пам'яті (за матеріалами досліджень у територіальних громадах Чернігівської області у 2022–2025 рр.)	
Дорохіна Т. Ф.	16
Публічна історія як особливий інструмент донесення, інтерпретації та осмислення ментальної і культурної спадщини регіону	
Земзюліна Н. І.	20
Механізми формування колективної пам'яті про події війни в Інтернет-просторі	
Калашнікова Л. В.	24
Меморіальний туризм як інструмент публічної історії: методичні аспекти формування національної пам'яті	
Коваленко О. В.	28
Альтернативи монументу Слави в Полтаві	
Копилець Є. В.	32
Символи – маркери національної ідентичності українців	
Котляр Ю. В.	36
Топос «руїни» у пострадянській культурі: ресентимент і резистанс у романі «Іван і Феба» О. Луцишиної	
Курилова Ю. Р.	39
Біографія як інституція пам'яті	
Литвинюк Л. В.	44
Спецховища бібліотек: механізми цензури та деформація пам'яті	
Позднякова І. С.	46

Державна стратегія національної пам'яті в умовах інформаційної війни: механізми трансформації пострадянських міфів	
Священко З. В.	50
Скульптура Вольфганга Маттойєра «Jahrhundertschritt» («Крок століття») як мистецька іронія над історією Німеччини ХХ ст.	
Сморжевська О. О.	54
Основні напрями дослідження колективної пам'яті в Україні	
Татарченко О. Б.	56
Національна ідентичність і стереотипи: від історичних образів до сучасних міжнародних відносин	
Філіпович М. Б.	59
Зв'язок історичної травми зі змінами клімату у перспективі вивчення сучасним психоаналізом	
Фокин А. С.	63
Деконструкція міфологеми Каліпсо крізь призму особистої та колективної пам'яті в поетичному дискурсі Дани Ранги	
Фокіна С. О.	66
Викладання філософії та історії України в закладах вищої освіти	
Державної служби України з надзвичайних ситуацій в контексті реалізації політики пам'яті та подолання пострадянських нарративів	
Харламов М. І.	71
Еволюція російської експансії: від імперських доктрин до сучасної агресії	
Чупрінова Н. Ю.	73
Історична освіта в контексті публічної історії: деконструкція пострадянських нарративів	
Шалашна Н. М.	78
«План Даллеса»: чи був український письменник зачинателем російського історичного міфу?	
Янко А. Л.	81

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ПІДВАЛИНА РОЗВИТКУ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Борисова О. В.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії, археології та гуманітарних наук
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна*

Теза 1. Провідною тенденцією сучасної науки є її «антропологізація». Активно розвиваються напрями, що існували і до цього (фізична, соціальна, культурна та ін.), з'явилися і розвиваються нові її гілки. Антропологія нині стала справжньою філософією, бо впливає на світогляд науковців, ламає старі парадигми і змушує науки розривати усталені стереотипи [3, с. 29]. Не стала виключенням з цього й історична наука – виникла мікроісторія, історія повсякденності, психоісторія та ін. Це актуалізувало використання методів усної історії, яка починає посідати чільне місце у збереженні історичної пам'яті людства взагалі, й окремих народів зокрема.

Теза 2. Термін «усна історія» був уведений ще в 1852 р. Барбе д'Оревіллі, але не був підтриманий науковцями. Лише коли ідею збирання спогадів для реконструкції минулого висловив у 1930-х рр. викладач Колумбійського університету (США) Алан Невінс [14], докладно обґрунтував її [15], а в 1948 р. створив Дослідницький центр з вивчення усної історії, цей термін отримав розповсюдження. На основі праць А. Неванса виник перший підхід до вивчення особистості в історії – інтерв'ювання людей, які знали видатних, але вже померлих політичних, культурних та ін. діячів [Див.: 16]. Другий підхід започаткував Томас Кун. Після смерті знаменитих фізиків А. Ейнштейна, Д. фон Неймана, В. Паулі, Е. Шредингера виявилося, що вони залишили мало інформації про себе. Тож Т. Кун створив програму усної історії науки – «Архів з історії квантової фізики», у межах якої провів велику кількість інтерв'ю з іншими видатними фізиками. З цього часу в США усна історія отримала широке розповсюдження.

Теза 3. У сучасній історіографії усна історія почала активно розвиватися з другої половини ХХ ст. Так, у СРСР в той час досліджувалися раніше закриті теми історії. З однієї такої теми ми теж мали статтю [4]. На сьогоднішній день усна історія охоплює величезне проблемне поле. В Україні у нинішній трагічний час, пов'язаний з новітньою російсько-українською війною набули актуальності такі

теми, як людина-воїн, волонтер, жертва, зрадник, «ждун», «ухилянт» тощо. Це тягне за собою розвиток наук, які вивчають феномен військового протистояння, що входить у поле дослідження військово-історичної антропології – одного з розділів філософського знання, в якому проводиться системне, цілісне вивчення людини в умовах війни та в контексті військової діяльності.

Теза 4. Найважливішим аспектом військово-антропологічних досліджень є вивчення людини під час війни в різних її ролях: людину, що воює, людину, що страждає від воєнних дій, людину в окупації та ін. Війна постає як феномен, що формує особливі типи людей як відповідь на її виклики. Тобто, війна вивчається військовою антропологією в її людському вимірі, не в застиглому монументальному, з героїкою і пафосом перемог, а з усіма подробицями військового повсякдення, з неприкрашеним обличчям [6, с. 24]. Специфіка усно-історичного методу у військовій антропології полягає у вивченні людини за допомогою глибинного інтерв'ю, що дає можливість зануритися у внутрішній світ респондента – учасника або свідка війни. Це погляд на війну з окопу, зі зруйнованого будинку, з полону, з підвалів, в яких ховались і в яких піддавались тортурам. У межах військово-історичної антропології за допомогою усної історії поряд із воїном (*homo bellator*) вивчається життя людей в тилу або на окупованій території. Саме метод усної історії привернув увагу дослідників до жінок на війні, які в західній історіографії отримали назву «втрачені героїні». Вивчаються історії жінок, які були як учасницями війни, так і її жертвами. Усна історія є дійсно продуктивним методом вивчення війни, адже подає уявлення про її зворотній бік: не спотворений офіційною пропагандою, не зачищений політиками [13, с. 24].

На жаль, для багатьох в Україні війна почалася тільки 22 лютого 2022 р., а не 12 років тому, як було насправді. Тому усна історія російсько-української війни, починаючи з лютого-березневих подій 2014 р., – важлива складова формування державної політики пам'яті та відповідних комеморативних практик як на сьогодні, так і стратегічно, на покоління вперед [10]. Дуже важливо зафіксувати різні історії війни, бо «мала» історія деталізує і розширює «велику». Олюднена історія є глибокою і невичерпною, до глибини душі зачіпаючи велику кількість людей.

Теза 5. З початком російсько-української війни змінилася проблематика усно-історичних розвідок в Україні. Поруч із інтерв'ю з відстані часу (Голодомор, депортації, українці в німецьких та радянських концтаборах та ін.) з'явилася усна історія подій сьогодення. За висловом голови Української асоціації усної історії Г. Грінченко, українська усна історія звернулася до вивчення тепер уже «новітніх кризових

ситуацій та пов'язаних з ними героїзму і трагедій» [8, с. 21]. На основі спогадів учасників подій війни створено багато книг. У цій війні постав феномен волонтерства, який відтворено у збірці спогадів волонтерів про їх діяльність та допомогу бійцям [7]. Велике значення мав вихід хронікально-документальних та усно-історичних праць про оборону Донецького та Луганського аеропортів [9; 5; 6; 12]. Зокрема, в книзі про оборону Луганського аеропорту міститься мій коментар, в якому зазначена велика роль усної історії у дослідженні подій новітньої російсько-української війни [2]. Варто також назвати книгу колишнього в'язня концтабору «Ізоляція» в окупованому Донецьку С. Асеева, яка вся побудована на спогадах про це жахіття [1]. Зрозуміло, що на сьогодні основна маса публікацій, що містять усно-історичну інформацію, – це література про період «гібридної війни» (2014–2022). Але вже є література, присвячена періоду з 24 лютого 2022 р. – це особисті документальні хроніки про перші дні вторгнення, у т.ч. про перебування в окупації [Див.: 11]. І робота в цьому напрямі продовжується, зокрема, на рівні регіональних центрів усної історії нинішньої війни, яких уже чимало виникло в нашій країні.

Варто також відзначити, що усно-історичний метод воєнної антропології стає актуальним і у важливому практичному плані. Адже, завдяки аналізу усних історій війни, психологи можуть розробляти ефективні практики подолання психо-травматичного синдрому (ПТСР) у людей, які його отримали, переживаючи обставини війни.

Висновки. Отже, усні історії є важливим підґрунтям дослідження існування людини в ситуації війни в різних аспектах і ситуаціях. Цей метод дозволяє вивчати психологію, емоційний стан і реакції людей в екстремальних умовах; завдяки особистим спогадам, деталізувати сутність подій, що вивчаються, з'ясувати зміст різних точок зору на них, не скидаючи з уваги окрему особу, яка, власне, і є суб'єктом історичних подій. Є всі підстави вважати, що усна історія як метод відіграє і буде відігравати і в подальшому важливу роль основи, підвалини розвитку воєнно-історичної антропології.

Література:

1. Асеев С. «Світлий шлях: історія одного концтабору». Львів : Вид-во Старого Лева, 2020. 448 с.

2. Борисова О. В. Книга «У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту» як важливе джерело первинної інформації про початкові події російсько-української війни ХХІ століття. *У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту* / С. Глотов, А. Глотова, А. Воронова та ін. Харків : Фоліо, 2018. С. 464–466.

3. Борисова О. В. Соціальна антропологія: підручник для закладів вищої освіти. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 416 с.

4. Борисова О. В. Устный прозаический лагерный рассказ и легенда как исторический источник сведений о некоторых «белых пятнах» в отечественной истории 30–50-х гг. *Тезисы научной конференции «Проблемы устной истории в СССР», 28–29 ноября 1989 г. Киров, 1990.* С. 10–11.

5. Вовк І. Донецький аеропорт. Справжня історія. Ч. 1. Перший термінал. Харків : Фоліо, 2022. 416 с.

6. Вовк І. Донецький аеропорт. Справжня історія. Ч. 2. Кіборги. Харків : Фоліо, 2022. 416 с.

7. Волонтери. Мобілізація добра / упор. Ірена Карпа. Харків : КСД, 2015. 256 с.

8. Грінченко Г. Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії. В Г. Грінченко (ред.), *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть* : зб. наук. праць. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 15–27.

9. Жирохов М. Оборона Донецького аеропорту (квітень – серпень 2014 р.). Київ : Крила/Друк, 2018. 68 с.

10. Зелений В. І., Скиба І. І., Казимір В. А. Усна історія російсько-української війни: проблеми методології. *Вісник науки та освіти*. [Електронний ресурс], 2024, № 5(23). URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/12144/12205>

11. Скоріна Г. Каталог книжок про російсько-українську війну, виданих з 2014 року по вересень 2023 року. Київ : Вид-во «Білка», 2024. 76 с.

12. У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту / С. Глотов, А. Глотова, А. Воронова та ін. Харків : Фоліо, 2018. 540 с.

13. Цимбал Т. В. Усна історія як підґрунтя становлення та розвитку воєнної антропології. *Усна історія: теорія, практика та перспективи* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 жовтня 2022 р., м. Вінниця / Упр. культури та креат. індустрій Департаменту гуманітар. політики Вінниц. облвійськкадмін., Вінниц. ОУНБ. Вінниця, 2022. 342 с.

14. Nevins A. Grover Cleveland: A Study in Courage. New York : Dodd, Mead & Company, 1932. 832 p.

15. Nevins A. The Gateway to History. New York : D. Appleton-Century, 1938. 482 p.

16. Perlis V. Oral History as Biography. *The Past meets the Present: Essay on Oral History* / ed. by David Stricklin, Rebecca Sharpless. New York : University Press of America, 1988. P. 119–128.

ЖОРСТОКІСТЬ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОРЕКТНОГО ВИВЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Гонтаренко Л. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Навчально-науковий інститут цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України
м. Черкаси, Україна*

Історія пишеться сьогодні і вивчення російсько-української війни займає центральне місце як виклик національному існуванню, а сьогодні вже як зміна світового порядку, вимірів дійсності та уявлень про неї.

Сучасна освітня ситуація в Україні вимагає формування нових підходів та концепцій у вивченні новітньої історії. Обговорення права бути собою та розбудовувати свою країну і суспільство є головним запитом студентського середовища, що є найбільш динамічною та активною частиною суспільства, яка і буде працювати на його подальший розвиток, вимагає глибокого аналітичного та ціннісного осмислення, в основі контексту якого лежить протистояння жорстокості. Саме жорстокість стала проявом багатьох чисельних військових злочинів проти мирного населення, це вимагає глибокого наукового аналізу з одного боку, а з іншого суворого дотримання етичних норм.

Ця війна стала боротьбою за право бути собою стала для нашого народу та особливо молоді. Саме молоде покоління пропускає історичні уроки сучасності через себе та стає активними учасниками процесу багатовікової боротьби нашого народу за існування [1, с. 30–32]. Тому сьогодні треба говорити про цінності, що стоять за протистоянням з нашого боку та жорстокість ворога з іншого. Насильство стало не просто проявом люті, а продуманою формою знищення нас як нації, без прав на людську гідність та права на власну державу.

Вивчення цих багатограних болючих тем у вишах вимагає делікатного підходу з одного боку та розвінчування ідеології «рашизму», що виправдовує і нівелює факти жорстокості. Молодь повинна вивчити і зрозуміти всі сенси, зберігати людяність, навіть при вивченні всіх проявів жахів війни та формувати і закріплювати імунітет при будь-яких спробах знищити нашу країну і народ [4, 173].

Ціннісний контекст у вивченні є переходом від жорстокості та емоційного шоку від ознайомлення із жахаючими фактами до формування усвідомленої громадської стійкості, як форми протидії.

Студенту треба зрозуміти, що трагедії Бучи, Маріуполя та ін. не є випадковими проявами війни, а формами фізичного знищення спротиву, продовженням імперських практик [2, 295], таких як сталінські репресії, голодомори, депортації та ін. Вивчення дійсності перетворюється на інтелектуальне і моральне відновлення справедливості у нинішньому часі [3, с. 54–57], а не через визнання лише у наступного покоління. Як це відбувалося у минулих поколіннях. У контексті вивчення історії факти фіксації жорстоких подій перетворюються на відновлення справедливого інтелектуального і морального історичного висвітлення.

Принцип раціоналізації травматичного досвіду під час викладання в університетах набуває методологічного перетворення трагедії кожної окремої людини у загально ціннісну. Важливим аспектом є праця з першоджерелами: свідченнями очевидців, архівні цифрові записи, звіти міжнародних організацій. Все це гарантує формування критичного підходу у вивченні та сприйнятті інформації, розрізненні верифікованих джерел від інформаційних «вкидів», а також сприяє формуванню гуманістичної цінності сучасної цивілізації. Етичні виклики вивчення жорстокості є найбільш дискусійним аспектом сучасної педагогіки вищої школи. Головним завданням викладача є створення безпечного інтелектуального простору, де обговорення подій не стає ретравматизацією для учасників процесу. Завдання викладача змістити акцент із деструктивного травматизуючого простору конструктивне і аналітичне: на порятункую, взаємодопомогу та незламність, що надасть можливість збалансувати трагічний контент візією майбутнього відновлення та справедливості.

Висновки. Питання про необхідність концептуалізації та дидактичної адаптації фактів безпрецедентної жорстокості, які стали системною ознакою російської агресії виходить за межі вивчення суто історичного процесу та переходить до питань етики, політичної психології та національної безпеки. Процес вивчення синтезує академічну ретельність, етичну делікатність та національну солідарність. Через критичне осмислення найскладніших сторінок сучасності молодь приходить до усвідомлення фундаментальності людської гідності та невідворотності правопорядку як єдиних дієвих запобіжників стійкості держави. Коректно вибудована методологічна рамка викладання дозволяє здійснити надважливе завдання: конвертувати колективну травму в інтелектуальний ресурс для національного відродження та розбудови

демократичного соціуму, здатного захистити свої цивілізаційні здобутки від будь-яких рецидивів тиранії та варварства.

Література:

1. Війна як виклик для моральних цінностей. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2025. № 1. С. 30–32.
2. Коцур Віталій. Урбіцид як геноцидна практика російсько-української війни. *Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик* : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (9 грудня 2024 року) / за заг. ред. В. В. Коцура ; укладач Л. М. Переяслав, 2024. 340 с. С. 293–297, 295.
3. Медіаграмотність під час війни: теорія, методика, інтерактив : навч. посібник / О. Довженко, А. Єгорова, Т. Іванова, В. Міський, В. Потапова, А. Юричко / за заг. ред. О. Волошенюк, В. Іванова. Київ : Акад. укр. преси, Центр вільної преси, 2023. 68 с. <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/9703>
4. Російська агресія проти України (2014–2025). Метапростори війни : монографія / заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. 190 с.

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Гринь О. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
м. Чернігів, Україна*

В умовах повномасштабної російсько-української війни проблема історичної пам'яті набула особливої суспільної ваги, адже саме через звернення до історичного досвіду суспільство осмислює сучасні події, формує ціннісні орієнтири та зміцнює громадянську солідарність. Відтак історична пам'ять виступає важливим чинником суспільної консолідації та утвердження національної ідентичності.

Як зазначає О. Пометун, сталий розвиток української держави та її безпека значною мірою залежать від сформованості національної

та громадянської ідентичності громадян, адже її нестійкість може послаблювати здатність суспільства протистояти зовнішнім інформаційним, політичним і військовим впливам [4, с. 64]. Утвердження української національної та громадянської ідентичності визначено одним із пріоритетних напрямів державної політики, що закріплено у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5].

Важливу роль у формуванні національної ідентичності відіграє історична освіта, яка виступає одним із провідних соціокультурних механізмів передавання історичного досвіду, осмислення минулого та становлення культури історичної пам'яті молодого покоління [2, с. 13–14; 7, с. 175]. Саме молодь є носієм майбутніх інтерпретацій історичного минулого, тому здатність критично осмислювати історичні події та відповідально ставитися до історичної інформації є важливою складовою сучасної історичної освіти.

У цьому контексті шкільне навчання історії відіграє ключову роль, оскільки воно створює умови для усвідомлення взаємозв'язку між минулим і сучасністю, формування історичного мислення та відповідального ставлення до історичної спадщини. Одним із ефективних шляхів реалізації цього завдання є залучення здобувачів середньої освіти до дослідницької діяльності. П. Мороз та І. Мороз зазначають, що «дослідницька компетентність з історії – це інтегральна якість особистості учня, що виражається в готовності і здатності до пошукової, дослідницької діяльності» [3, с. 17]. Саме дослідницький підхід у навчанні історії сприяє формуванню культури історичної пам'яті та розвитку здатності молоді до критичного осмислення історичного досвіду. Дослідницька діяльність здобувачів середньої освіти є важливим дидактичним механізмом, що поєднує навчання історії з формуванням історичного мислення та сприяє становленню культури історичної пам'яті через їх безпосередню роботу з історичними джерелами й різними інтерпретаціями минулого.

Метою тез є визначення ролі дослідницької діяльності учнів у процесі навчання історії як чинника формування культури історичної пам'яті.

У педагогічній науці дослідницька діяльність учнів розглядається як форма навчально-пізнавальної діяльності, що передбачає використання елементів наукового пошуку у процесі здобуття знань. Вона включає постановку проблеми, формулювання дослідницьких запитань, аналіз джерел, інтерпретацію історичних фактів та узагальнення результатів [3, с. 18–19]. У методиці навчання історії дослідницький підхід безпосередньо пов'язаний із формуванням історичного мислення. Зокрема, у сучасній дидактиці історії підкреслюється важливість

формування в здобувачів освіти умінь працювати з джерелами, аналізувати історичні свідчення та розуміти множинність історичних інтерпретацій.

Історико-педагогічний аналіз свідчить, що елементи дослідницької діяльності були присутні в українській освіті протягом усього ХХ століття. Зокрема, у 1920-х роках діяли шкільні краєзнавчі гуртки, за підтримки Українського комітету краєзнавства організовувалися учнівські експедиції, а у 1960–1980-х роках важливим осередком учнівських досліджень стали шкільні музеї. У сучасній освіті ці практики отримали подальший розвиток у формі проєктного навчання, участі учнівства у наукових конкурсах та виконання дослідницьких робіт.

Культура історичної пам'яті передбачає здатність суспільства осмислювати власне минуле, зберігати історичний досвід та критично ставитися до різних інтерпретацій історичних подій. Її формування потребує активного залучення учнів до аналітичної роботи з історичними джерелами. Дослідницька діяльність у навчанні історії створює умови для формування розуміння історичних текстів як результату інтерпретації джерел, усвідомлення багатомірності історичного процесу, критичного ставлення до історичної інформації, відповідального ставлення до історичної спадщини.

У сучасній українській освіті існує ціла низка практик, що сприяють залученню учнів до дослідницької діяльності. Однією з найбільш поширених форм є участь школярів у Всеукраїнському конкурс-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України. Виконання таких робіт передбачає самостійний пошук джерел, аналіз історичних матеріалів, написання наукового тексту та публічної презентації результатів дослідження. У роботах учнів – членів Малої академії наук України активно використовуються різні методи історичного дослідження, зокрема метод усної історії, що передбачає запис та аналіз спогадів очевидців історичних подій. Залучення учнів до інтерв'ювання свідків минулого, збору родинних спогадів і локальних історичних наративів сприяє більш глибокому розумінню історичного досвіду та формує навички роботи з джерелами. Як засвідчує досвід учнівських досліджень, використання усних джерел є особливо поширеним у роботах з історичного краєзнавства, де вони часто виступають важливим або навіть основним джерелом інформації [6, с. 68–69].

У контексті формування історичної пам'яті важливою є участь учнівства у дослідницьких проєктах, присвячених вивченню історії Голокосту та Голодомору. Так, Український центр вивчення історії Голокосту проводить Всеукраїнський конкурс учнівських робіт

«Історія і уроки Голокосту» імені І.Б. Медвинського, Український інститут вивчення Голокосту «Ткума» організує Міжнародний конкурс творчих робіт школярів, студентів та вчителів «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності», Науково-дослідний та освітній центр вивчення Голодомору ініціює проведення Міжнародного міждисциплінарного конкурсу наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка та Лідії Коваленко.

Учнівські краєзнавчі проєкти, пов'язані з вивченням історії населеного пункту, родини або місцевих пам'яток, можуть включати роботу з матеріалами місцевих архівів, музеїв, а також із усними свідченнями. Це сприяє розумінню взаємозв'язку між індивідуальною, локальною та національною пам'яттю, усвідомленню власної належності до національної спільноти та виступає важливим чинником розвитку громадянської ідентичності молоді [1, с. 230–231].

На тлі диджиталізації освіти набувають поширення цифрові форми дослідницької діяльності, зокрема опрацювання віртуальних виставок, мультимедійних проєктів та цифрових карт історичної пам'яті. Так, Архів усної історії Майдану, створений Музеєм Революції Гідності, містить відеоінтерв'ю учасників та очевидців подій 2013–2014 рр. Інтерактивна платформа Babyn Yar поєднує історичні документи, фотографії та відеосвідчення очевидців Голокосту з інтерактивною мапою жертв Голокосту в Україні. Робота з такими цифровими колекціями дозволяє здобувачам освіти аналізувати усні джерела, порівнювати різні інтерпретації подій та формувати навички критичного осмислення історичного досвіду.

Таким чином, дослідницька діяльність здобувачів середньої освіти у процесі навчання історії є важливим чинником формування культури історичної пам'яті. Вона сприяє розвитку історичного мислення, формує навички критичного аналізу джерел та забезпечує усвідомлене ставлення до історичного минулого. Залучення учнів до дослідницьких форм діяльності дозволяє перетворити навчання історії на активний процес пізнання, у межах якого здобувачі освіти виступають не лише споживачами, а й інтерпретаторами історичних знань. Подальший розвиток дослідницького підходу у навчанні історії сприятиме формуванню культури історичної пам'яті та підвищенню ролі історичної освіти у процесі осмислення суспільством власного минулого.

Література:

1. Браславська О. Формування громадянської ідентичності здобувачів засобами краєзнавчо-туристичної діяльності в закладах освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана*

Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». 2025. Вип. 4. С. 229–235. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2025-4-229-235>

2. Галуха Л. Розвиток історичної освіти як чинник стабілізації національної ідентичності в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81. Т. 1. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-2>

3. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018.

4. Пометун О. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 2. С. 62–72. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72>.

5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. *LIGA360*. 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834> (дата звернення: 29.03.2026).

6. Степаненко О. Використання методу усної історії в історичних наукових дослідженнях учнів – членів МАН. *«Шості Фльорівські читання»* : матеріали науково-практичної конференції. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2019.С. 67–69.

7. Філіпович М. Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. Літопис Волині. *Всеукраїнський науковий часопис*. 2023. № 28. С. 174–178. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>

**РОЛЬ УСНОІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ У ФОРМУВАННІ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У 2022–2025 РР.)**

Дорохіна Т. Ф.

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України, археології та краєзнавства
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
м. Чернігів, Україна*

На сьогодні усна історія є найпопулярнішим методом фіксації досвіду війни. Усноісторичні джерела об'єднують прямі/непрямі свідчення, які дозволяють робити висновки про шляхи формування історичної пам'яті. Мова йде про документування, фіксацію свідчень, запис розповідей очевидців про перебіг подій, поведінку ворога та повсякдення мешканців регіону в умовах воєнного стану.

Практична підготовка студентів у гуманітарних закладах вищої освіти є обов'язковою складовою навчального процесу, спрямованою на застосування теоретичних знань на практиці, формуванні професійних навичок та компетентностей, ознайомлення з реаліями обраного напрямку роботи. Так, на історичному факультеті Чернігівського державного педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка (суч. – Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівського колегіуму» імені Т.Г. Шевченка) проведення етнографічної практики було започатковано у 1993 р. Передумовою для її впровадження став процес національного відродження, який розпочався після проголошення у 1991 р. незалежності України.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. докорінно змінило форми, методи та тематику етнографічних досліджень. Після залишення ворогом території Чернігівщини на початку квітня 2022 р. постало питання про обрання нових суспільно значущих напрямків досліджень у рамках літньої етнографічної практики. Директор Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського професор О.Б. Коваленко та завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України доктор історичних наук, професор О.С. Лисенко

запропонували керівникам практики обрати напрям дослідження *«Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року»*. В результаті колегіального обговорення були розроблені та затверджені два види опитувальників для різних категорій населення Чернігівщини: для мешканців населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією ворога, і для жителів неокупованих територій [1; 2; 4; 10; 13].

Перша етнографічна практика в умовах воєнного стану відбулася у червні-липні 2022 р. у змішаному форматі – частина студентів проходила її за місцем проживання, а інша частина – у польових умовах. Четвертий рік поспіль напрям дослідження не змінювався, проте з кожним роком додавалися нові опитувальники для респондентів: 2023 р. – для тимчасово переміщених громадян, які виїжджали в інші регіони чи за кордон; 2024 р. – для співробітників Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка; 2025 р. – для волонтерів; «Дитинство під час війни (за матеріалами усноїсторичних досліджень)»; «Дитинство в окупації – досвід війни».

Протягом 2022–2025 рр. усноїсторичними дослідженнями були охоплені мешканці наступних територіальних громад Чернігівщини: Батуринської, Березнянської, Ічнянської, Київської, Киселівської, Козелецької, Коропської, Любецької, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Новгород-Сіверської, Новобілоуської, Олишівської, Остерської, Ріпкинської, Седнівської, Сновської, Тупичівської, Холмської. Також було опитано мешканців міст Чернігова, Броварів та Славутича. Студенти, які проживають за кордоном, мали змогу провести опитування громадян України, котрі змушені були емігрувати за кордон [2; 4; 7; 8].

Зібраний матеріал охоплює наступні аспекти російської військової агресії: події на Чернігівщині на початку повномасштабного вторгнення, емоційно-психологічний стан мешканців територіальних громад в умовах воєнного стану, долання труднощів побутово-господарського характеру, розгортання волонтерського руху, прояви згуртованості та різних форм взаємодопомоги, випадки колаборації, зміни ціннісних орієнтирів населення області тощо [2; 7; 8; 10; 11; 12; 14].

Після проведення звітних конференцій учасники усноїсторичних досліджень (студенти та викладачі) висвітлюють отриману інформацію на обласних, всеукраїнських та міжнародних наукових форумах, а також у збірнику студентських наукових праць «JUVENIA STUDIA», всеукраїнському науковому журналі «Сіверянський літопис», фаховому виданні з педагогічних наук «Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка», збірниках матеріалів наукових конференцій. Викладачі та студенти четвертий рік поспіль

беруть участь у Міжнародному воркшопі (конференції) «Війна, наука та емоції: (не)проговорене», організованому Управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради, Чернігівським науково-дослідним центром антропології війни, Українською асоціацією усної історії. Співпраця Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Українського історичного товариства м. Будапешт, Дому Українських Традицій в Будапешті, Спілки української молоді в Будапешті, Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців вилилася у проведення науково-практичної конференції «Військові конфлікти у Європі ХХ – початку ХХІ ст.». Крім того, традиційним стало проведення тематичних Круглих столів «Об'єднані територіальні громади Чернігівщини в умовах російської військової агресії 2022 року за матеріалами усноісторичних досліджень» у громадах, де відбувалися етнографічні експедиції. До участі у заходах долучаються керівники громад, представники місцевого самоврядування, освітніх закладів, волонтерської спільноти та усі бажаючі мешканці населених пунктів.

На сьогодні актуальною видається робота із систематизації здобутих матеріалів, створення на їх основі електронного архіву. Так, у 2025 р. у Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського створено Науково-дослідний центр усноісторичних досліджень, основною метою якого є розвиток усної історії як наукового-дослідного та освітнього напрямку, збирання, упорядкування, аналіз, збереження та популяризація усних джерел. Серед основних завдань Центру виголошується створення і підтримка робочого архіву усноісторичних джерел (інтерв'ю, аудіо- та відео-матеріалів, транскриптів).

Отже, організована робота з усноісторичного дослідження допоможе формувати джерельну базу для створення узагальнюючих праць з історії російсько-української війни в регіоні та меморіалізацію цих трагічних подій, зберігати історичну пам'ять нашого народу.

Література:

1. Дорохіна Т. Використання методу усної історії в освітньому процесі: досвід Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського. *Матеріали науково-практичної конференції «Дев'яти Фльорівські читання»* / за редакцією Т. Янченко, О. Герасимчука ; технічний редактор А. Шматко. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2025. С. 70–74.

2. Дорохіна Т. Ф., Коваленко О. Б. З досвіду усноісторичних досліджень повсякденного життя мешканців Чернігівщини під час

російсько-української війни у 2022–2024 рр. *Сіверщина в історії України: наукове видання*. Ніжин. 2025. Вип. 18. С. 237–340.

3. Дорохіна Т., Коваленко О. Київська територіальна громада в умовах російської агресії (за матеріалами усноісторичних джерел). *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятстворення* : збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.) / упор. та наук. ред. Світлана Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 233–238.

4. Дорохіна Т. Ф., Коваленко О. Б. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя* : електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2022. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglclefindmkaj/https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/elektronnyj-zbirnyk-suhomlynskyj-2022-1.pdf>

5. Дорохіна Т., Коваленко О. Седнівська територіальна громада в умовах російської агресії за матеріалами усноісторичних свідчень. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене* : збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.) / ред. С. Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 202–208.

6. Дорохіна Т., Коваленко О. Село Черниш в умовах тимчасової російської окупації 2022 р. (за даними усноісторичних досліджень). *Сіверянський літопис* : науковий журнал. 2024. № 4 (178). С. 173–178.

7. Дорохіна Т., Коваленко О. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи* : збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023р.) / редакція та упорядкування С. Маховської. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2023. С. 28–32.

8. Дорохіна Т., Коваленко О. Усна історія сьогодення: події російсько-української війни на Чернігівщині у 2022–2023 роках. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації* : матеріали VI Міжнародної наукової конференції. 8–9 грудня 2023 р. Суми : Видавець ФОП Цьома С. П., 2024. С. 89–92.

9. Дорохіна Т., Коваленко О., Токарев С. Мікроісторія війни: 36 днів окупації с. Тупичів на Чернігівщині. *Український історичний журнал*. 2023. № 4 (571). С. 25–42.

10. Дорохіна Т., Токарев С. Етнографічна практика в Інституті історії: досвід та перспективи. *Вісник Національного університету*

«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Вип. 24 (180). Чернігів : НУЧК, 2023. С. 157–169.

11. Дорохіна Т., Токарев С. Зміна ціннісних орієнтацій мешканців Чернігівської області у період повномасштабної російської агресії 2022–2024 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень. *Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні та прикладні ракурси досліджень»* (Київ, 11–12 липня 2024 року). Київ : Видавництво ІМФУ, 2024. С. 187–195.

12. Токарев С. Релігійні почуття населення Чернігівщини в умовах повномасштабної російсько-української війни (за матеріалами усноісторичних свідчень). *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятетворення. Збірник матеріалів Міжнародної конференції* (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.) / упорядник та наук. / ред. Світлана Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 239–250.

13. Токарев С. Теорія і практика проведення польових усноісторичних досліджень в умовах воєнного стану. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене* : збірник матеріалів Міжнародного воркшопу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2024 р.) / ред. С. Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 197–201.

14. Щербина С. Дитинство під час російсько-української війни: виклики й адаптація. *Війна, наука та емоції: від інтерв'ю до пам'ятетворення* : збірник матеріалів Міжнародної конференції (м. Чернігів, 21–22 лютого 2025 р.) / упорядник та наук. ред. Світлана Маховська. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2025. С. 153–160.

ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОНЕСЕННЯ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ОСМИСЛЕННЯ МЕНТАЛЬНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ РЕГІОНУ

Земзюліна Н. І.

*докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Публічна історія (public history) у сучасному гуманітарному дискурсі постає як важливий інструмент комунікації між академічним знанням і суспільством. У найзагальнішому визначенні,

запропонованому Робертом Келлі, публічна історія – це «використання істориків і історичного методу поза межами академії» [1, с. 1]. Це визначення відображає ключову характеристику явища, його практичну спрямованість і орієнтацію на широкі аудиторії.

Сучасні дослідження уточнюють, що публічна історія охоплює «різноманітні способи застосування історії у реальному світі», включаючи музейну діяльність, архівну практику, цифрові платформи, меморіальні простори та медіа. Таким чином, вона функціонує не лише як форма популяризації знання, а як самостійна сфера виробництва смислів, пов'язана з інтерпретацією минулого у публічному просторі.

У цьому контексті публічна історія виступає важливим інструментом донесення ментальної та культурної спадщини. Під ментальною спадщиною розуміємо систему колективних уявлень, цінностей і моделей поведінки, що формуються історичним досвідом суспільства. Культурна спадщина, у свою чергу, охоплює як матеріальні (пам'ятки, архітектура, артефакти), так і нематеріальні (традиції, символи, пам'ять) елементи [2].

Однією з ключових функцій публічної історії є інтерпретація та репрезентація колективної пам'яті. Як зазначається у сучасних дослідженнях, категорії пам'яті, комеморації та спадщини є центральними для публічної історії. Через музеї, виставки, документальні фільми або цифрові проєкти формується певний наратив минулого, який впливає на самоідентифікацію спільнот [3, с. 7].

Важливою рисою публічної історії є її демократичний характер. Вона сприяє «демократизації історичного знання», залучаючи широку аудиторію як не лише споживачів, але й співтворців історії [4, с. 9]. У цьому сенсі публічна історія розширює межі традиційної історіографії, включаючи усну історію, локальні наративи, індивідуальні досвіди та альтернативні інтерпретації.

Особливої актуальності публічна історія набуває у контексті трансформаційних процесів, криз та воєн. Вона стає інструментом осмислення травматичного досвіду, формування історичної пам'яті та консолідації суспільства. Через публічні практики – меморіалізацію, реконструкцію подій, освітні ініціативи – відбувається не лише передача знання, але й формування емоційного зв'язку з минулим.

Крім того, публічна історія виконує функцію культурного посередництва. Вона забезпечує діалог між різними соціальними групами, поколіннями та культурами, сприяючи кращому розумінню історичного досвіду. Як зазначають дослідники, значна частина людей отримує знання про минуле саме через культурні інституції, а не через академічні тексти [4, с. 18]. Це підкреслює важливість публічної історії як каналу передачі культурних смислів.

Водночас, публічна історія не позбавлена викликів. Серед них – ризики політизації історії, маніпуляції пам'яттю, спрощення складних історичних процесів [5; с. 29–30]. У публічному просторі історія часто стає предметом ідеологічних конфліктів, що вимагає від істориків дотримання високих етичних стандартів та критичного підходу.

Публічна історія як форма взаємодії між академічним знанням і суспільством відіграє особливу роль у збереженні культурної різноманітності та локальних ідентичностей. У цьому контексті важливим інструментом актуалізації ментальної та культурної спадщини виступають етнокультурні ініціативи, зокрема фестивалі, що функціонують як простір репрезентації, комеморації та трансляції історичного досвіду.

Показовим прикладом є етнофестиваль «ОКО», який можна розглядати як форму публічної історії, спрямовану на збереження та популяризацію культурної спадщини українських болгар. Ця спільнота, сформована внаслідок історичних міграцій XVIII–XIX ст., зберегла унікальні риси традиційної культури, мови, обрядовості та світоглядних уявлень, що становлять її ментальну спадщину.

Фестиваль «ОКО» виконує функцію культурної платформи, де відбувається репрезентація як матеріальної (традиційний одяг, ремесла, кухня), так і нематеріальної (пісні, танці, обряди, усна традиція) спадщини. У межах публічної історії такі практики набувають особливого значення, оскільки вони не лише демонструють культурні артефакти, але й відтворюють контекст їхнього функціонування, формуючи живий зв'язок між минулим і сучасністю [6].

Центральне місце у фестивалі займають кінопрограми, структуровані у секції OKO GLOBAL FICTION, OKO GLOBAL NON-FICTION, NASHE OKO, OKO SHORT [7]. Шоста едіція фестивалю представила близько 90 стрічок із 52 країн світу, що охоплюють широкий спектр етнокультурних тем [8].

Особливе значення мають українські фільми, зокрема стрічка «Мертва квітка», яка відкривала фестиваль і присвячена трансформації традицій української Бессарабії в умовах війни [8]. У цьому випадку кінематограф виступає інструментом публічної історії, що фіксує зміни у ментальності та культурних практиках, зокрема серед українських болгар.

Загалом кінопрограма формує глобальний контекст для осмислення локальних культур, дозволяючи співвіднести досвід українських болгар із ширшими процесами трансформації традицій у світі [7].

Окрім кінопоказів, фестиваль включає виставкові та перформативні елементи, які репрезентують матеріальну культуру та етнічні образи. У попередніх едіціях, зокрема у Болграді, фестиваль супроводжувався

виступами фольклорних колективів, презентацією традиційної музики та культурних практик місцевих громад [9].

Такі формати дозволяють «матеріалізувати» культурну пам'ять – зробити її доступною для безпосереднього сприйняття. Особливу увагу варто приділити ментальному виміру спадщини українських болгар. Йдеться про колективну пам'ять, етнічну ідентичність, систему цінностей і норм, що передаються через покоління. Публічна історія у форматі фестивалю дозволяє актуалізувати ці елементи через емоційне залучення аудиторії, інтерактивність і символічні практики, що значно підсилює ефект сприйняття порівняно з традиційними академічними формами.

Водночас у сучасних умовах російської агресії проти України культурна спадщина національних меншин, зокрема українських болгар, опиняється під загрозою. Руйнування інфраструктури, вимушене переміщення населення, розрив традиційних соціокультурних зв'язків створюють ризики втрати як матеріальних пам'яток, так і нематеріальних практик. У цьому контексті публічна історія виконує функцію не лише репрезентації, але й збереження – через документування, архівування та популяризацію культурних форм.

Етнофестиваль «ОКО» у цьому сенсі виступає своєрідним «простором пам'яті», де відбувається фіксація та передача культурного досвіду. Він сприяє консолідації громади, підтримці етнічної ідентичності та інтеграції локальної історії у ширший національний наратив. Важливо, що такі ініціативи також формують міжкультурний діалог, демонструючи багатокультурність України як складову її історичного розвитку. Умови війни підсилюють значення таких практик, перетворюючи їх на важливий інструмент культурної стійкості, пам'яті та ідентичності.

Отже, публічна історія є важливим інструментом донесення, інтерпретації та осмислення ментальної і культурної спадщини. Вона поєднує академічну історію з суспільною практикою, сприяє формуванню колективної пам'яті та ідентичності, а також забезпечує відкритий діалог про минуле. У сучасному світі її роль лише зростає, перетворюючи історію на активний чинник суспільного розвитку.

Література:

1. Kelley R. Public History: Its Origins, Nature, and Prospects. *The Public Historian*. 1978. Vol. 1. № 1. P. 16–28. URL: <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/78KelleyPublicHistoryOriginsTPH0001.pdf>
2. What is Public History? // National Council on Public History. URL: <https://ncph.org/what-is-public-history/about-the-field/>

3. Ashton P., Hamilton P. Public History and Heritage. *The Oxford Handbook of Public History*. Oxford : Oxford University Press, 2018. URL: <https://academic.oup.com/edited-volume/34632/chapter/295061825>

4. Glassberg D. Public History and the Study of Memory. *The Public Historian*. 1996. Vol. 18. № 2. P. 7–23.

5. Smith L. *Uses of Heritage*. London : Routledge, 2006. 351 p.

6. Станева Т. Культурні ініціативи Подунав'я як простір міжкультурного діалогу: матеріали публічних виступів та інтерв'ю. Одеса, 2020.

7. Станева Т. Інтерв'ю та матеріали фестивалю «ОКО». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.okofilmfest.com.ua>

8. Міжнародний етнографічний кінофестиваль «ОКО» оголосив програму. *Espresso*. 2025. URL: <https://espresso.tv/>

9. В Болграді пройшов V Міжнародний етнографічний кінофестиваль «ОКО». *Одеська ОДА*. 2024. URL: <https://culture.od.gov.ua/>

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ПОДІЇ ВІЙНИ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

Калашнікова Л. В.

*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна*

Представники українського сегменту мережевого простору сьогодні накопичують фактологічний матеріал щодо подій, пов'язаних з російсько-українською війною, конструюють нові наративи і створюють інтерпретації пережитого досвіду воєнних дій, відтак для світової Інтернет-спільноти відкриваються можливості співставлення офіційного дискурсу і суб'єктивних переживань безпосередніх учасників цих подій. Враховуючи центральну роль спогадів українських Інтернет-спільнот для групової ідентичності і колективної поведінки актуалізується необхідність емпіричного дослідження їх формування та визначення місця у структурі колективної пам'яті.

Аналізуючи досвід формування і поширення мнемонічних практик у соціальних медіа, Ч. Ліу акцентує увагу на масштабності, доступності, відкритості, активності комунікаційних дій, реалізованих між Інтернет-користувачами як агентами онлайн-пам'яті [3]. Т. Біркнер,

А. Донк вважаю, що попри меншу уніфікацію інтересів, поглядів комунікантів й слабшу мотивацію щодо формування груп однодумців, спостерігається суттєве посилення фрагментації колективної пам'яті [1]. Б. Зелізер у своїх дослідженнях приділяє блогерам та мережевим активістам, які задають тон інтерпретації історичних подій за допомогою нехитрих механізмів добору та оповіді, рамок і значущості, а також правильної логіки процесу виробництва інформації, тим самим задаючи напрям конструювання бачення історії [5].

Колективна пам'ять є важливою «живою» частиною історії, що має свого референта (соціальний об'єкт, явище, подія, факт до якого прикута увага комунікантів мережевої взаємодії) і відповідний спосіб реферації (фокус уваги). Мнемонічними акторами, що просувають в соціальних медіа контент, пов'язаний з подіями війни, є як окремі користувачі, так і представники органів влади, офіційні особи держави. Їх позиції щодо інтерпретації подій, у більшості випадків збігаються, проте іноді різняться, що не виключає формування опозиційних сил й альтернативних соціально-політичних стратегій дій учасників комунікативного процесу. Більшість комунікантів, обговорюють у фрагментованому Інтернет-просторі проблемні ситуації соціального характеру, відтак комунікація спрямована на пошук їх ефективних рішень. Успіх комунікативного процесу визначається чуйністю, співчуттям, ввічливістю комунікантів, раціональністю, комплексністю їх висловлювань, активністю обміну аргументами.

В термінах концепції соціальних меж пам'яті М. Хальбвакса Інтернет-контент (текстові пости, блоги, фото, відео, аудіо, коментарі, мему, гіфки та ін.) про пережиті події, що продукується користувачами соціальних медіа, слід розуміти як соціальні практики, результатом реалізації яких є включення індивідуального досвіду в «межі» колективної пам'яті соціальної спільноти користувачів даної мережі [2].

З урахуванням тенденцій оцифрування пережитого досвіду і формування колективної пам'яті, соціальні Інтернет-мережі можна вважати «місцями пам'яті» за П. Нора [4]. В їх структурі слід виокремлювати модули біографічних переживань, спогадів окремих акторів й обґрунтовані спогади групи учасників мережевої взаємодії, що формує їх групову ідентичність, а також механізми підтримки і поширення цих модулів.

Протягом лютого-березня 2022 р. в Інтернет-просторі почали тиражовано з'являтися новинні рубрики, пости, окремі канали, блоги, де українці постійно публікували повідомлення як акт-підтвердження російських злочинів. Одним із перших тренд ведення відеощоденника підтримав президент України В. Зеленський. Ця ініціатива була швидко підхоплена і тиражована. Окрім того в мережі можна знайти

і традиційний опис подій війни очевидцями, що їх пережили. Так, редакцією Старкон.Sity, починаючи з першого дня війни (попри те, що дата першої публікації 10 квітня 2022 р.) і до сьогодні ведеться щоденний опис військових дій, що передбачає узагальнення досвіду їх безпосередніх учасників.

Онлайн та традиційні щоденники війни являють собою інтроспективну особистісну складову колективної пам'яті у форматі мемуарів, спогадів, переказів біографічних історій, що текстуалізовані і є фундаментом для репрезентації оціночних суджень інших комунікантів мережевої взаємодії. Поширення таких соціальних практик передачі повідомлень, дозволило людям, що пережили жахи війни, стати ретрансляторами історії, посідаючи центральне місце серед соціальних об'єктів (символічних медіаторів, лідерів думок), що становлять опору колективної пам'яті.

Відтак найбільш популярною соціальною практикою формування колективної пам'яті в мережі є відеоконтент. Прямим підтвердження цього є чисельні тренди українського Youtube, TikTок. Наприклад, майже усі ролики відомого українського тревел-блогера, автора і ведучого передачі «Світ навиворіт» Д. Комарова посідають лідируючі сходинки у топі згаданого медіа. З лютого 2022 р. він перетворився на воєнного журналіста, який розповідав українцям правду про наслідки російської агресії. Документальний проєкт «Рік» – перше відео на воєнну тематику, яке демонструє авторський погляд на війну з тих ракурсів, які не побачиш в новинах. Унікальні, рідкісні, ексклюзивні коментарі від тих, чиїми руками та розумом твориться наша майбутня перемога.

Велика техногенна та екологічна катастрофа стала «топовою» темою для українського сегменту Youtube. На пошуковий запит «Каховська ГЕС» алгоритми видають відео від свідків, розбір експертів, реакції представників влади, прогноз наслідків, документальні фільми. Акцентуючи увагу на короткометражних відео, опублікованих в Інтернет, є сенс розглядати їх в контексті іншої соціальної мережі – TikTок.

Тематика відео в мережі вкрай різноманітна – наслідки російської агресії, поточна ситуація в гарячих точках, маленькі та великі перемоги. Користувачі, як звичайні громадяни, так і військові, волонтери та інші категорії населення, публікують фото- та відеофрагменти пережитих ними подій. Десятки тисяч таких публікацій з'являються щоденно. Цікавий погляд на цей тренд озвучено у зарубіжному подкасті «The Content Mines», спікери якого назвали російське вторгнення – найбільш онлайнним серед усіх існуючих війн.

Інші лідери думок також підхопили цей вислів і нарекли російсько-український збройний конфлікт першою ТікТок війною.

Варто наголосити, що публікація фото-, відео-, аудіоконтенту з місця воєнних подій на особистісних сторінках користувачів соціальних мереж є цілком добровільною ініціативою. Активні учасники комунікативного процесу в мережі створюють інфоприводи, які безпосередньо та опосередковано стосуються подій війни. Тематика публікацій може охоплювати хронологічний перебіг військових дій, дані розслідувань й документуванню фактів, питання гуманітарної та волонтерської допомоги, українізацію (мовне питання, створення й поширення україномовного контенту) тощо. Ще однією мнемонічною практикою у соціальних медіа стали блоги військових, а також створення віртуальних меморіальних дошок.

Виробництво знань у соціальних медіа можна розглядати як віртуальний соціальний механізм запам'ятовування та забуття, що має можливість надавати різноманітні форми репрезентації фактів, подій, явищ у просторі повсякденності, розширювати практики репрезентації пережитого досвіду та комеморації, а також збільшувати кількість тих, хто створює та споживає цей меморіальний контент. Характерною особистістю історичних знань у соціальних медіа є емоціоналізація колективної пам'яті за рахунок домінування особистої, родинної пам'яті, яка формує уявлення про події, явища на основі особистісних переживань, які приймаються на віру. Біографічні свідчення та мемуаристика викликає найбільший інтерес сучасної людини, яка має змогу розповідати в соціальних медіа і свою історію. З одного боку, колективна пам'ять – це те, чим занепокоєне суспільство, що болить, чіпляє більшість його членів, з іншого – це відрефлексований досвід тих, хто пережив біль, осмислив події, викарбував їх у своїх спогадах. На відміну від інших джерел колективної пам'яті, соціальні медіа вирізняються інтерактивністю і швидкістю реакції на будь-яких подієвий контент, масовістю охоплення тих, хто генерує колективну пам'ять і тих, на кого воно ретранслюється.

Література:

1. Birkner T., Donk A. Collective memory and social media: Fostering a new historical consciousness in the digital age? *Memory Studies*. 2020. No. 13(4). P. 367–383. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698017750012>.
2. Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226774497.001.0001>.

3. Liu J. Who Speaks for the Past? Social Media, Social Memory, and the Production of Historical Knowledge in Contemporary China. *International journal of communication*. 2018. No. 12. P. 1675–1695.

4. Nora P. Present, Nation, Memor. Kyiv : Clio, 2014. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pierre_Nora/Teperishnie_natsiia_pamiat/.

5. Zelizer B. Reading the Past Against the Grain: The Shape of Memory Studies. *Critical Studies in Mass Communication*. 1995. No.12(2). P. 214–239. URL: https://blog.richmond.edu/memorializing/files/2017/01/zelizer_reading-the-past.pdf

МЕМОРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Коваленко О. В.

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри туризму

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

Сучасний етап розвитку української державності, що проходить крізь призму екзистенційних викликів повномасштабної збройної агресії, вимагає від державних інституцій радикального переосмислення ключових інструментів гуманітарної політики. Одним із таких стратегічних засобів стає меморіальний туризм, який у нинішніх реаліях трансформується у потужний інструмент неформальної освіти, національного виховання та глобальної стратегічної комунікації.

Актуальність теми зумовлена необхідністю формування сучасних компетентностей у сфері політики пам'яті та професійної комунікації історичного знання. Публічна історія у цьому контексті виступає як методологічна рамка, що дозволяє етично транслювати складне минуле в освітньому та суспільному середовищі. Управління просвітницьким потенціалом меморіальних просторів потребує нових підходів, де пріоритетом стає не лише фіксація фактів, а й цілеспрямоване формування світоглядної позиції відвідувача як свідомого суб'єкта пам'яті [6].

Професійне представлення минулого через меморіальні маршрути дозволяє реалізувати культуру пам'яті та опанувати інструменти роботи з травматичним досвідом. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від системної координації профільних інституцій –

Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ) та Українського інституту національної пам'яті (УІНП).

Ключовим вектором сучасної політики у сфері національної пам'яті є проєкт «Дороги стійкості», який демонструє перехід від застарілої концепції «статичного пам'ятника» до інноваційного формату «динамічного маршруту». В управлінському аспекті цей проєкт дозволяє перетворити звичайну подорож на акт усвідомленої солідарності, де відвідувач перестає бути пасивним споживачем інформації та трансформується у суб'єкта підтримки постраждалих територіальних громад. Таким чином, меморіальний туризм стає не просто сектором економіки, а автономною інституцією неформальної освіти [4].

Трансформація стратегічного управління від класичного Dark Tourism (темного туризму) до інноваційної моделі Justice Tourism (туризму заради справедливості) вимагає розробки унікальних методичних протоколів. На відміну від західних меморіалів з «охололою» пам'яттю, український менеджмент стикається з феноменом «гарячої травми», що за класифікацією Філіпа Стоуна потребує максимальної делікатності та специфічного балансу між публічним доступом і приватним болем [7].

Модель Justice Tourism базується на переконанні, що туризм є потужною соціальною силою, здатною сприяти відновленню справедливості та захисту прав людини. Ключовою методичною метою є перетворення іноземного відвідувача на «свідка» злочинів, який стає «амбасадором правди» на глобальній арені. Це забезпечує перехід від емоційного катарсису до конкретної соціальної дії та адвокації справедливості.

Для забезпечення високої якості освітнього впливу ДАРТ розроблено критерії етичного менеджменту місць пам'яті, які включають [5]:

- пріоритет фактів над емоціями, а саме уникнення маніпуляцій при інтерпретації подій;
- етична регламентація – заборона на розважальний контент та селфі-туризм;
- участь громади через обов'язкове погодження маршрутів з місцевими мешканцями як носіями живого болю;
- освітня трансформація, а саме перетворення об'єкта на майданчик для вивчення прав людини.

Важливим завданням публічної історії в Україні є аналіз контраверсійних аспектів політики пам'яті та механізмів подолання пострадянських наративів. Нормативним фундаментом для цього став Закон України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» [3].

Деколонізація в межах меморіального туризму передбачає не лише фізичний демонтаж пам'ятників, а й створення нових управлінських моделей інтерпретації історії, де пріоритетом є висвітлення української суб'єктності. Методично це реалізується через відмову від колоніальних міфів про «спільне минуле» та впровадження інклюзивності та соціальної справедливості. Державний нагляд за дотриманням цих норм дозволяє запобігти хаотичній комерціалізації трагедій та трансформувати відвідувача на свідомого свідка історичної правди.

Методична робота з «гарячою пам'яттю» на конкретних локаціях вимагає специфічних підходів до консервації автентичності та візуального нарративу.

Ягідне (підвал школи): державний підхід базується на принципі мінімального втручання, де центральним елементом просвітницького нарративу стають написи на стінах. Це сприяє вихованню емпатії та стійкості через безпосередній контакт з автентичним простором злочину.

Буча та Ірпінь: локації розглядаються як керовані освітні майданчики, де збереження речових доказів агресії (масові поховання, залишки інфраструктури) виступає підґрунтям для міжнародного правосуддя. Документальний менеджмент доказів на цих об'єктах відповідає стандартам міжнародного моніторингу.

В умовах фізичного руйнування об'єктів спадщини цифровізація стає ключовим механізмом збереження історичної правди та гуманітарної безпеки. Використання VR-технологій та панорамних зйомок 360° дозволяє реалізувати концепцію «гарячої пам'яті» у безпечному форматі, мінімізуючи ризики ретравматизації.

Еталонним прикладом є «Віртуальний музей російської агресії» [1], що виступає як цифровий хаб для документування злочинів. Крім того, персоналізація трагедії через Платформу пам'яті «Меморіал» [2] дозволяє гуманізувати статистику війни через інтеграцію індивідуальних історій у туристичні та освітні маршрути. Це забезпечує глибокий вплив на формування національної свідомості та ціннісних орієнтирів сучасної молоді.

Підсумовуючі усе вищезазначене, зауважимо, що управління просвітницьким потенціалом меморіального туризму трансформувалося у стратегічний вектор гуманітарної політики України. Сформована вертикаль ДАРТ та УНП забезпечує перехід від пасивної комеморації до активного формування національної ідентичності. Використання методики Justice Tourism та «травма-інформованого» підходу дозволяє використовувати меморіальні маршрути як «живі підручники» історії та прав людини. Синергія технологічних інновацій, етичного нагляду та нормативних вимог щодо деколонізації пам'яті перетворює

меморіальний туризм на дієвий інструмент публічної історії, що працює на зміцнення національної резистентності та адвокацію справедливості у глобальному масштабі.

Література:

1. Віртуальний музей російської агресії. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://warmuseum.kyiv.ua/> (дата звернення: 30.03.2026).

2. Меморіал створює нову культуру пам'яті в Україні. *Платформа пам'яті «Меморіал»*. URL: <https://memorial.ua/> (дата звернення: 01.04.2026).

3. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії : Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20> (дата звернення: 01.04.2026).

4. Проект «Дороги стійкості»: концепція та реалізація. *Державне агентство розвитку туризму України*. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/v-ukrayini-prezentovali-proyekt-dorogi-stiykosti> (дата звернення: 30.03.2026).

5. Рекомендації щодо відвідування маршрутів пам'яті російсько-української війни. *Державне агентство розвитку туризму України*. URL: https://cdn.prod.website-files.com/5fe0d678b18d7e19e32c3389/676ebb601cf654b30b119ea4_memories-places.pdf (дата звернення: 31.03.2026).

6. Табенська О. Меморіальний туризм як перспективний напрям післявоєнного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-91> (дата звернення: 31.03.2026).

7. Stone P. The Dark Tourism Spectrum: Ethical management of tragedy sites. *UCLan Research Online*. 2021. URL: <https://clouk.uclan.ac.uk/2772/> (дата звернення: 01.04.2026).

АЛЬТЕРНАТИВИ МОНУМЕНТУ СЛАВИ В ПОЛТАВІ

Копилюк С. В.

*кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри географії, методики її навчання та туризму
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна*

Ми вже писали про те, що російська військова агресія проти України вкрай загострила проблему маркованості центру Полтави монументом Слави як символом російської військової могутності [3]. 7 вересня 2022 р. Експертна рада Міністерства культури та інформаційної політики з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму визнала недоцільним подальше існування в публічному просторі міста пам'ятників, пов'язаних із перемогою російської армії над союзними військами України та Швеції у Полтавській битві. Полтавській обласній військовій адміністрації та Полтавській міській раді було рекомендовано демонтувати та прибрати з публічного простору монумент Слави, пам'ятник на місці відпочинку Петра I і пам'ятник коменданту Полтавської фортеці Олексію Келіну та захисникам Полтави [2].

Найбурхливіші пристрасті розгорілися навколо монумента Слави. Закиду Експертної комісії, що він належить до пам'ятників, які продовжують закріплювати російське бачення української історії, принижують честь та гідність українського народу і його армії в час, коли триває війна за існування Держави [10], низка фахівців у царинах історії та архітектури протиставила апелювання до історико-культурної цінності монумента.

Споруджений у 1804–1811 рр. монумент Слави є найстарішим серед пам'ятників Полтави, пам'яткою монументального мистецтва національного значення, занесеною до Державного реєстру нерухомих пам'яток України під охоронним номером 160010-Н [7]. Він розташований у межах центрального історичного ареалу міста, у комплексній охоронній зоні, є композиційним центром унікального класицистичного ансамблю Круглої площі – пам'ятки архітектури національного значення, занесеної до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, охоронний номер 160036 [7], домінантою загально-міського масштабу.

В листі Українського інституту національної пам'яті від 29.07.2024 № 2075/2.2-08-24, адресованому Департаменту культури і туризму

Полтавської облвійськкадіміністрації, зазначено, що монумент Слави підпадає під визначення символіки російської імперської політики відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». Отже, за Законом України «Про охорону культурної спадщини» він підлягає вилученню з Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Після цього він підлягає усуненню з публічного простору та переміщенню у спеціалізований музейний простір або з подальшою музеєфікацією [5]. Таким чином, варіанти на кшталт запропонованого начальником відділу туризму та культурної спадщини управління культури Департаменту культури та молоді Полтавської міської ради Віталієм Павловим – переосмислити пам'ятник, змінивши назву з «монумент Слави» на «колона Амвросимова» на честь ініціатора його спорудження, першого полтавського губернського архітектора Михайла Амвросимова [4], є неприйнятними.

Зрозуміло, що проблема не вичерпується суспільним, правовим, пам'яткоохоронним аспектами: місце вилученого з центру Полтави монумента необхідно буде заповнити. Які ж альтернативи запропоновано?

Ще у лютому 2015 р. тодішній голова Полтавської обласної ради Петро Ворона на акції з поновлення на монументові Слави банера «Слава Україні» та українського прапора зауважив, що він хотів би замість орла встановити на колоні український тризуб, а напис змінити на «Героям Майдану», «Героям АТО» [1].

У квітні 2022 р. в дописі полтавця, народного депутата України VIII скликання Костянтина Іщейкіна в мережі Фейсбук запропоновано перетворити монумент Слави на символ Перемоги України шляхом розміщення тризуба замість орла на збереженій колоні та наведено зображення кількох варіантів оновленого пам'ятника. Цю ідею поширила низка полтавських сайтів [8; 9].

У вересні 2022 р. очільник Полтавської ОВА Дмитро Лунін так окреслив перспективу заміни монумента: «Якщо ми пам'ятник Слави зносимо, то не може там бути просто клумба. Треба одразу прийняти рішення, що ми там будемо. Я впевнений, що треба наших героїв і нашу визвольну боротьбу возвеличувати. (...) У нас дуже багато героїв і подій, на які треба звертати увагу. Наприклад, у грудні у нас 300-річчя Григорія Сковороди та Паїсія Величковського» [6].

Зауважимо, що ця конкретизація не обов'язково стосувалася саме монумента Слави, оскільки йшлося про долю всіх трьох пам'ятників, визнаних Експертною комісією російськими символами. До того ж, як відзначила у жовтні 2024 р. секретар Полтавської міської ради Катерина Ямщикова, пам'ятник Паїсію Величковському доречно

звести там, де була його родова садиба, де був пам'ятник на місці відпочинку Петра I [11, с. 6] (демонтовано у травні 2025 р.). Скульптуру ж Григорія Сковороди вже встановлено у листопаді 2024 р. у сквері поруч із Круглою площею.

У лютому 2023 р. регіональний представник Українського інституту національної пам'яті в Полтавській області Олег Пустовгар запропонував за результатами конкурсного відбору, бажано міжнародного, спорудити на місці імперського монумента Слави монумент слави Української зброї, «який би окреслив українську військову звитягу протягом Українського тисячоліття – від князя Святослава Хороброго, козацтва, доби Гетьманщини, УНР, УПА до сучасних ЗСУ» [12]. При цьому він зазначив, що фінансування проєкту – переможця конкурсу доцільне лише після перемоги над агресором.

На нашу думку, всі озвучені пропозиції є проблемними. Заміна ключових елементів монумента призведе до втрати його автентичності, а отже, й історичної та мистецької цінності. В цьому контексті згадуються пропозиції 1920-х рр., висвітлені на сторінці Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» в мережі Фейсбук у жовтні 2024 р.: встановити на колоні скульптури робітника і селянки, використати її під радіобашту на ознаменування «досягнень радянської влади на фронті соціалістичного будівництва», підсвітити колону лампами розжарювання й повісити портрети Леніна та Сталіна тощо.

Між демонтажем колони та спорудженням нового пам'ятника неминуче буде значна пауза, адже увага представників влади сфокусована насамперед на усуненні монумента з публічного простору. Показовою щодо цього є позиція голови підкомітету з питань культурної політики (!) Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики Миколи Княжицького, висловлена на виїзному засіданні Комітету в Полтаві 17 жовтня 2024 р.: «...якби я тут був мером, то... я би привіз екскаватор і всі ці пам'ятники імперськості зняв і переніс в музей. (...) І нічого би страшного не сталося» [11, с. 24]. У згаданому нами листі Українського інституту національної пам'яті на Департамент культури і туризму Полтавської обласної адміністрації зазначено, що питання охорони культурної спадщини не належать до повноважень Інституту [5]. Зрештою, вельми непросто буде створити новий монумент, який би органічно вписався в архітектурний ансамбль початку XIX ст.

Збереження цілісності архітектурно-художнього ансамблю центру Полтави можливе лише у площині комплексного розгляду проблем деколонізації та збереження культурної спадщини.

Література:

1. Голова облради хоче поміняти орла на тризуб на монументі Слави. URL: <https://poltava.to/news/32343/>
2. Експертна рада МКІП рекомендувала демонтувати російські імперські пам'ятники у Полтаві. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-rekomendovala-demontuvaty-rosiiski-imperski-pamiatnyku-u-poltavi>
3. Копилець Є. Пам'ятники на ознаменування російської перемоги у Полтавській битві в контексті російсько-української війни. *Війна та туризм* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 11 листопада 2022 р.). Київ : ТОВ «Геопринт», 2022. С. 70–72.
4. Монумент «Слави». URL: <https://visitpoltava.com/uk/historydata/view?id=3>
5. Монумент слави російської зброї Петра I є символікою російської імперської політики: Інститут нацпам'яті спрямував лист на Полтавську ОВА. URL: <https://poltava.to/project/8967/>
6. Начальник Полтавської ОВА обережно підтримав ініціативу Мінкульту щодо пам'ятника Слави. URL: <https://poltava.to/news/67849/>
7. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Полтавської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/poltavska-obl.-stanom-na-28.05.2024.pdf>
8. Полтавці дискутують, чим замінити російського орла на Монументі слави. URL: <https://poltava365.com/poltavczy-diskutuyut,-chimizaminiti-rosijskogo-orla-na-monum.html>
9. Полтавцям пропонують замінити орла на Монументі слави на тризуб. URL: <https://www.0532.ua/news/3372635/poltavcam-proponuut-zaminiti-orla-na-monumenti-slavi-na-trizub>
10. Рекомендації Експертної ради щодо демонтажу російських імперських пам'ятників у Полтаві. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/rekomendaciyi-ekspertnoyi-rady-mkip-shchododemontazhu-rosiyskyh-imperskyh-pamyatnykiv-u-poltavi>
11. Стенограма виїзного засідання Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики в місті Полтава. 17 жовтня 2024 року. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/35127.pdf>
12. Як і чим замінити ворожу російську монументальну пропаганду у Полтаві? Коментар Полтавського офісу Інституту нацпам'яті. URL: <https://poltava.to/project/7662/>

СИМВОЛИ – МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Котляр Ю. В.

*доктор історичних наук, професор,
перший проректор*

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна*

Символ в своїй основі багатозначний та багатовимірний. Він є контекстуальним феноменом, при цьому контекст тлумачиться гранично широко – від літературного до соціокультурного. Символ орієнтований на розуміння, що може досягатися інтуїтивно безпосереднім осягненням, але й може синтезувати у собі й елементи раціонального пояснення.

Люди на кожному етапі свого культурно-історичного розвитку створювали різні образи, знаки, набори символів, що становили основу світоглядної орієнтації у світі із врахуванням тих морально-естетичних канонів, що виробляє людство протягом тисячолітньої історії. Саме символ є універсальним ядром людської культури, що виражає єдність її багатомірності і розмаїття, а тому зумовлює цілісне бачення та розуміння людиною світу і самої себе у всій неповторності та унікальності.

Український філософ Г. Сковорода стверджував, що поняття «символ» походить від значення «зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямолучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [1, с. 196].

Символ – живе утворення, яке поєднує індивідуальне й колективне і глибоко відгукується в душі як окремого індивіду так і цілої нації. Добре розроблена національна символіка є характерною особливістю високорозвиненої нації. Національні символи для українського етносу стали тими оберегами, завдяки якому наш народ вистояв і зберіг свою ідентичність в умовах перманентної асиміляції.

Символи демонструють не тільки зміст національної психіки, риси характеру нації, а й настанови та очікування народу. З часом такі символи можуть стати естетичними цінностями або політичними інструментами, але під час формування національного образу незалежної України вони відображали архетипні уявлення в соціально-культурних утвореннях, картину будови світу і порядок дій, який спрямований на збереження сталих відносин між елементами світобудови.

Українська національна символіка відновилася та розвивається після утвердження незалежності держави.

Символи, такі як національні прапори, герби, національні герої та емблеми, є важливими маркерами ідентичності, які символізують приналежність до певної етнічної чи національної групи. Українська філософія М. Шумка вважає, що «символ є універсальним і глибинним ядром людської культури, найконцентрованішою формою вираження культурних смислів і цінностей, образним утіленням ідей та ідеалів, якими живе людина і якими зумовлюється розвиток і функціонування культури. Охоплюючи всі культурні феномени, символ подає універсальну форму вираження людського буття» [2, с. 153].

На нашу думку, лише один символ носить загальноукраїнський національний характер – і цим символом є «ЗЕМЛЯ». Через прадавній код національного світогляду, вміщений у ньому, він став одним із ключових концептів і своєрідним засобом осмислення дійсності. Символіка землі, відображена у міфології та ритуалах, містить знання про місце людини у світі та структуру космосу в розумінні давніх цивілізацій. У них вона є точкою фіксованого зв'язку між рослинним-тваринним-людським світом і життям Всесвіту як єдиного організму. Земля поряд з вогнем, повітрям та водою є однією з основних стихій свіотворення [3, с. 206]. Через призму символіки Землі вивчають проблему національного характеру і національного образу світу.

Найглибинніші шари української ідентичності закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям українців. Саме воно визначило особливості їх світобачення, культурні орієнтири та соціальну організацію. Весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова) ідеально адаптовані до однієї й тієї ж території (ландшафту), обумовлені природним циклом і сільськогосподарським календарем. Закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях та мові, ця інформація крізь століття дає свої імпульси, зумовлюючи такі характерні риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття хазяїна та певний індивідуалізм [4, с. 185]. Український селянський суспільний ідеал будувався на таких важливих складових частинах як земля, особиста воля, праця і прагнення до взаємодопомоги. Якщо влада не забезпечувала реалізацію такого ідеалу, то селянство було змушене вдаватися до повстанської боротьби.

З давніх-давен Україна сприймалася як житниця світу, адже її територія містить 30% світового чорнозему, тому все, що пов'язано

з сільськогосподарською галуззю, має тут величезний потенціал. Зокрема, країна грає ключову роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Цікаво, що значна кількість представників української діаспори проживають в місцях, які мають родючі ґрунти, подібні до українських чорноземів: Канада (Альберта, Манітоба, Саскачеван), Бразилія та Аргентина (Пампа), США (Північна Дакота, Міннесота, Пенсильванія), Австралія (Вікторія, Новий Південний Уельс, Квінсленд) та ін.

Таким чином, національні символи України можуть виступати маркерами національної ідентичності. Народ вбачає у національній символіці риси українського характеру, самобутність та код нації. Універсальним символом української національної ідентичності може бути «ЗЕМЛЯ», за яку боролися всі покоління українців-землеробів.

Література:

1. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
2. Шумка М. Л. Українська національна символіка як репрезентант національної ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 9. С. 153–158.
3. Кушнір І. Б. Символ землі у творенні національної картини світу (на прикладі франкомовної літератури). *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. 2012. Випуск 20 (1). С. 205–212.
4. Котляр Ю. В. Ментальність південноукраїнського селянина і голодомор 1932–1933 років. *Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу* : матер. Всеукр. наук. конф. К. : МАУП, 2003. С. 185–190.

**ТОПОС «РУЇНИ» У ПОСТРАДЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ:
РЕСЕНТИМЕНТ І РЕЗИСТАНС У РОМАНІ «ІВАН І ФЕБА»
О. ЛУЦИШИНОЇ**

Курилова Ю. Р.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна*

Роман О. Луцишиної «Іван і Феба» чи не єдиний літературний текст, у якому знайшла відображення Революція на граніті (2–17 жовтня 1990 р.). Осмислення трьох українських революцій (окрім першої, ще Помаранчевої революції (2004), та Революції гідності (2014)) дає можливість усвідомити й систематизувати ключові етапи суспільного пробудження та боротьби за демократичні цінності в Україні. Процес формування національної свідомості через ці віхи має свої особливості: Революція на граніті стала першим великим протестом молоді, яка заявила про свою відмову від радянської спадщини; Помаранчева революція явила боротьбу проти політичних маніпуляцій і прояву корупції, Революція гідності стала драматичною кульмінацією цієї боротьби й перспективою подальшого опору проти диктатури й тоталітарної ідеології.

Через низку причин українська література нерівномірно відрефлексувала цей суспільний досвід, адже кожна подія стимулювала різний жанровий підхід та специфіку наративу. Звісно, що історична дистанція впливає, адже про Революцію на граніті є лише окремі згадки, ремінісценції або загалом сучасні події осмислюються в контексті феномену свободи як наслідку її. Після подій 2005 р. українське суспільство було зайняте питаннями втримання й закріплення результатів, до того ж книговидавнича сфера, принаймні її український сегмент, перебувала в стагнації, – тому масштабного й широкого розповсюдження Помаранчева революція також не отримала. Революція гідності стала об'єктом значного інтересу завдяки тому, що боротьба вийшла на новий рівень і події стали резонансними завдяки трагедії, яка сталася восени 2013 – взимку 2014 рр.

Глибока рефлексія травм і переосмислення історичних змін стимулювали появу великої кількості різножанрових текстів із багатоплавною перспективою бачення. Про Революцію гідності писали різні

автори: і ті, хто безпосередньо брали участь, і навіть ті, хто співпрацював із режимним урядом (подекуди, у літературно-критичних часописах можна зустріти такі «викриття» – звинувачення, у яких з'ясовується право на рефлексію). На сьогодні, на думку багатьох літературознавців (див. [3]), «головна книга» про ці події – не написана, адже для осмислення їх потрібен час, якого українці не мають через фактично початок війни у 2014 році. М. Рябченко зазначає, що така література має обмежене коло читачів через психотравмуючий фактор, адже повернення до цієї реальності є болісним для великої кількості людей – учасників, очевидців тощо [3]. Окрім того, повномасштабна війна 2022 р. повністю перебрала увагу, оскільки новий травматичний досвід став домінувати в суспільстві. Документалістика перебирає на себе увагу читачів, адже такі тексти мають не тільки естетичну, а й історичну цінність – стали своєрідним сховищем пам'яті про події, живим свідченням для наступних поколінь.

Роман О. Луцишиної є важливим літературним документом для аналізу змін колективної свідомості від початку 90-х рр. ХХ ст., усвідомлення стратегій резистансу і ресентименту в контексті сучасної України, адже майже два десятиліття відділяють його від подій, які лягли в основу тексту. Цей твір порушує питання ідентичності, свободи, боротьби за право бути собою та протистояння тискової системи. Авторка за цей роман отримала найвищу державну нагороду – Національну премію України імені Тараса Шевченка (2019) і Премію міста літератури ЮНЕСКО (2019). Як стверджує О. Луцишина, цей твір «не претендує на історичність, але претендує на осмислення ідей», розрахований на різного читача, який прагне розібратися із передумовами того, що відбувається, і така потреба в українському суспільстві вже назріла [цит. за 6]. В. Левицький зауважує, що тема революцій не вичерпала свій потенціал – ще багато ракурсів і перипетій не розкрилися [цит. за 3]. Як приклад, він наводить серіал «Спіймати Кайдаша» за сценарієм Н. Ворожбит і звертає увагу на атмосферу напередодні Революції гідності та після втечі Януковича: сприйняття історичного потрясіння в одній сім'ї з різними поглядами, на думку літературознавця, – новий вимір інтерпретації.

Роман «Іван і Феба» написаний на перетині історичних, соціальних та особистісних досвідів. Актуальність його прочитання підсилюється сучасною політичною ситуацією в Україні, коли суспільство виборює власну культурну суб'єктність і права в складному протистоянні із зовнішніми та внутрішніми викликами. Його сюжет так само будується на основі історії двох сімей в соціокультурному контексті, які кожна по своєму бачать перспективи подальшого існування.

З огляду на реалії російсько-української війни поняття резистансу набуває нових вимірів у літературознавстві, наново актуалізуючи культурну, мовну та особистісну боротьбу. Роман О. Луцишиної розкриває цю тему як неоднозначний процес, що охоплює як індивідуальний опір героя системі, так і його внутрішні конфлікти із минулим, страхи та неприйняття спільноти. Історичний контекст твору дає можливість усвідомити, як культурні травми та колоніальна спадщина впливають на сучасний статус України, українську ідентичність у поточній ситуації. Доцільність прочитання цього тексту в сучасних умовах допомагає переосмислити роль історії в конструюванні національного нарративу.

Поняття ресентименту як методологічної призми аналізу твору через його виразний постколоніальний контекст і пафос теж дуже важливе, оскільки розкриває соціально-психологічний механізм, що визначає поведінку героїв. Авторка майстерно показує, як колективна травма, образи й приниження, а також драматичні втрати, впливають на формування українського суспільства протягом 90-х рр. ХХ ст. й уже наступні десятиліття ХХІ ст. Сюжетні перипетії роману перегукуються із реальними суспільними процесами: активізація історичної пам'яті, проблематика соціальної справедливості, відновлення порушених прав, становлення гендерного дисплею суспільства в рамках соціокультурних трансформацій. І. Котик акцентує увагу на тому, що О. Луцишина «адекватно передає постколоніальну атмосферу дев'яностих років» й детально аналізує передумови й наслідки політичної, економічної та соціальної ситуації в Україні по тому [2]. На думку дослідника, «ресентимент» – певний тип поведінки, який відображає залежну мораль рабів, в основі якої травма, спричинена колонізацією. У літературі ця тема реалізується через втечу, мовчання тощо. У зв'язку з цим можна згадати концепцію «втечі від свободи» Е. Фромма, яка багато чого пояснює в такому гуманітарному ракурсі: щоб виборювати свободу і незалежність, потрібен вільний вибір і сила, щоб його здійснити, а це «горло» – «безнадійно застуджене» (С. Жадан, «Продажні поети 60-х»). Отже, роман «Іван і Феба» наново актуалізує проблематику поколіннєвих конфліктів і взаємних претензій національної інтелігенції.

О. Луцишина дає реалістичну оцінку спроможності вирішити питання державотворення швидкими темпами при кількості наявних проблем: «У кожного свій шлях. У нас зовсім інша мовна ситуація – близькість «старшого брата», чії валуєвські циркуляри та емські укази покликані були зовсім задушити нашу мову. Ця позиція «колонізованого» нам і досі дається взнаки. І ще буде даватися...» [цит. за 1]. Така позиція в романі прочитується й через перспективу бачення

головного героя, який демонструє слабкість, безініціативність, апатію та «загубленість» у координатах реальності. Звідси й сумніви в доцільності дій, невпевненість у правильності вибору й урешті-решт одруження з жінкою, яку так і не зміг прийняти й покохати. Авторка детально окреслює перспективу постколоніального повсякдення, акцентуючи її регіональний контекст. Дуже важливо звернути увагу на ці аспекти в романі, які порушують проблематику патріархальних поглядів на сім'ю, статево-рольові настанови, які транлюються в закарпатських громадах України й по сьогодні.

Роман дуже оригінальний насамперед вибором наративної перспективи: чоловіча оповідь, через яку відбувається ослвлення проблематики жіночого буття. Феба майже не має свого голосу в тексті твору. Важливий момент – заборона брати участь у голодуванні для жінок, яких навіть спочатку не хотіли брати до Києва на акцію: авторка робить акцент на вторинній ролі жінки й подвійних стандартах демократії. Якщо звернути увагу на соціально-політичний контекст сьогодення, то можна зробити висновок, що на цей момент суперечності гендерної стратифікації не вирішені: роль і статус жінок у військовій практиці так само не переосмислені й наражаються на гостру критику й пересічних людей, і тих, хто безпосередньо займається цими питаннями в законодавчій перспективі.

Аспекти жіночого буття в постколоніальній перспективі, які порушені авторкою в романі, свідчать про еволюцію феміністичного дискурсу в українській літературі 2000-х рр. Можна підтримати слухну думку Г. Улюри про «інфляцію маскуліності» [7], а також звернути увагу на констатацію реалізації провідних феміністичних концептів у її прозі Н. Олійник і В. Литвиненко [5, с. 159], проте набагато ширшою вбачається візія письменниці гендерного паритету в культурі й політиці українського соціуму, адже питання маскуліності й фемінності екстраполюється нею на рівень мікрокомунікації й глобальних питань людської екзистенції, які вже були порушені нею в попередніх творах. Це питання самотності, любові й реалізації. Найдраматичніший момент у романі – сповідь Феби про пологи: «...Я пробула там дві години зовсім сама. У кріслі. З розведеними ногами, з-поміж яких кривавило. Добре, що не інтенсивно, бо я би вмерла. Я не вмерла. Я дві години дивилася на бетонну стіну за вікном, такі там були красиви» [4, с. 272] У цьому епізоді жінки, які пережили подібне, можуть легко впізнати колізії свого материнства. І, здається, авторка – одна з перших, хто порушив цю «неприйнятну» тему в українській літературі, через яку прозирає проблематика екзистенційного хаосу, непорядкованості, світоглядної дволикості – усього того, що віддаляє українця від омріяної мети: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»

(Т. Шевченко). Відразу до материнської місії у Феби зрощується не внутрішніми причинами чи особливостями її як жінки, або «Інакшої», а стимулюється ззовні – тиском суспільності, тих, хто завжди знає, як «правильно»: тримати сім'ю, «господарку», країну, весь світ. Ресентимент як наслідок і реакція на тривале приниження через такі сюжетні епізоди реалізується в мікродеталях: зверхність до жіночої статі й ролі, мізогінія як наслідок вимушеної конкуренції (стосунки жінок у сім'ї Івана), специфічні прояви чоловічої природи (бійка в ресторані «Урбіно»).

Отже, аналіз роману «Іван і Феба» в контексті стратегій резистансу й ресентименту дає можливість усвідомити роль минулого й радянського світогляду в творенні сучасної української ідентичності, осмислити шляхи подолання соціальних і культурних травм у процесі побудови демократичної України.

Література:

1. Гаврош О. Гендер до Америки доведе. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/1114/164/39809/> (дата звернення: 05.10.2024).

2. Котик І. Урок ресентименту від Оксани Луцишиної. URL: <https://zbruc.eu/node/100805> (дата звернення: 12.10.2024).

3. Котубей-Геруцька О. Чому головна книга українських революцій досі не написана: роздуми письменників, критиків і видавців. URL: <https://suspilne.media/culture/182313-comu-golovna-kniga-ukrainskih-revolucij-dosi-ne-napisana-rozdumi-pismennikiv-kritikiv-i-vidavciv-2/> (дата звернення: 01.10.2024).

4. Луцишина О. Іван і Феба : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 392 с.

5. Олійник Н., Литвиненко В. Творча індивідуальність Оксани Луцишиної в контексті сучасного феміністично-гендерного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип 55, том 2. С. 153–160.

6. Підлісна В. Літературна премія. Видимий спектр: розмова з авторами та перекладачами. URL: <https://web.archive.org/web/20211119184840/https://bookforum.ua/p/1302> (дата звернення: 12.10.2024).

7. Улюра Г. «Іван і Феба»: Сховався, називається. URL: https://lb.ua/culture/2019/10/21/440257_ivan_i_feba_shovavsy_a_nazivaietsy_a.html (дата звернення: 18.09.2024).

БІОГРАФІЯ ЯК ІНСТИТУЦІЯ ПАМ'ЯТІ

Литвинюк Л. В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освітньої політики
Полтавська академія неперервної освіти
імені М. В. Остроградського
м. Полтава, Україна*

Біографія людини (як пізнана, так і непізнана) була і залишається найважливішим репрезентантом історії, історичного знання. У ній тісно переплітаються індивідуальне і соціальне, комбінуються власне розуміння подій, свідком яких була особа, із сприйняттям та інтерпретацією інших сучасників, із пам'яттю попередніх поколінь родинної історії, в якій закріпилися емоційно та інтелектуально значущі для них епізоди, з академічними знаннями з історії.

На основі знання про минуле людина має знаходити вихід із лабіринту сучасності, що потребує сформованої компетентності в роботі з її власним біографічним досвідом і вибудовування особистих перспектив.

Як зазначалося в одній із наших попередніх статей, «біографічний досвід можна поділити на подієвий, інтелектуальний та емоційний. *Подієвий* – це переживання і сортування сюжетів біографічних фактів, *інтелектуальний біографічний досвід* полягає в накопиченні свідомих чи несвідомих алгоритмів, за якими мозок людини розв'язував ті чи інші типи життєвих завдань. *Емоційний біографічний досвід* – це відбитки емоцій, якими супроводжувалося переживання біографічних фактів певних подій чи мисленнєве розв'язування завдань» [1].

Біографічний досвід – це фактично організація пам'яті індивіда, яка регулюється стратегіями забуття та актуалізації; репрезентація свідомого життя особистості в її свідомості. І саме аналіз власного біографічного досвіду та знань про біографічний досвід інших осіб є основою творення людиною свого життя, коли виймаються з минулого сенси, відповідні сьогоднішньому образу особистості та важливі для визначення подальших її кроків. Розгляд біографічного досвіду дає розуміння того, що сформувало особу саме такою, чого і як вона прагне досягти в майбутньому. Як слушно зауважує О. Лактіонов у дослідженні «Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду», «системоутворюючим фактором структурно-динамічної організації досвіду є ціннісна орієнтація індивіда на майбутній оптимальний результат життєдіяльності» [2, с. 32].

Біографічне навчання як метод свідомого та відповідального конструювання індивідуального біографічного проекту, по-суті, полягає у перегляді пам'яті людини крізь фільтр її досвіду з орієнтацією на досягнення бажаного стану подій, особистісних змін. Визнані особою успіхи та помилки свого минулого стають опорою для майбутніх дій, розуміння чужого досвіду – джерелом аналізу, порівняння, вироблення власного бачення та перевірки своїх гіпотез. Ключем для визначення філософії біографічного навчання є слова Ніцше: «Читай лише своє життя, і з нього розумій ієрогліфи життя в цілому» [Цит. за 3, с. 188]. Тому біографічне навчання – це є читання свого життя і розуміння з цього читання загальних «ієрогліфів життя», тобто його загадок, закономірностей.

Біографічний досвід людини «обслуговується» її біографічною пам'яттю, з якої виймаються необхідні частини матеріалу для роботи, водночас відбувається поповнення пам'яті отриманими результатами. «Головне призначення біографічної пам'яті полягає в забезпеченні особистісної ідентичності, відповідно, у часових зонах привласнення нового досвіду, активного минулого досвіду (ретро-пам'ять), ранніх спогадів» [2, с. 33].

За дослідженням О. Лактіонова, «завдяки біографічній пам'яті створюються: а) необхідний людині *особистий ретропростір*; б) мнемічний досвід, який безперервно корегується для успішної адаптації індивіда в теперішньому часі; в) мнемічний досвід, який відповідно до механізму орієнтації на майбутнє забезпечує "зор", що триває між майбутнім і теперішнім часом, який дозволяє суб'єкту психологічно підготуватися до вироблення адекватних стратегій поведінки в мінливому і нестабільному соціумі» [там само, с. 26].

Біографічне навчання є важливим методом в освіті загалом і післядипломній педагогічній освіті зокрема. Педагог, який розуміє своє минуле, здатний до змін, виходу із кризи, віднаходження втраченого сенсу. Розкриття себе для самого себе слугує водночас і психологічною підтримкою. Укладання розповіді про свій досвід – усвідомлення своїх колишніх і нинішніх потреб, ступеня їх задоволення, це можливість із значущих клаптиків пам'яті «зібрати» образ самого себе та «перезібрати» в нових умовах сьогодення та для майбутнього. Нині біографічне навчання має сприяти інтеграції нового досвіду у воєнний час в точки опори для вибудовування прийдешнього. Тож для біографічної рефлексії педагогів можна використати такі завдання, як есе-сповідь, ментальна карта, колаж смислів, аудіо-подкаст, запитання-відповіді тощо.

Підсумовуючи зауважимо, що біографія сьогодні є універсальним терміном. Але філософія біографії не зводиться до читання чи опису

свого життя. Біографічний досвід, вибудований на основі біографічної пам'яті, у рамках біографічного навчання стає інструментом активної життєтворчості, важливим для освіти, післядипломної педагогічної зокрема, оскільки спонукає до змін, віднаходження педагогами життєвих опор, до біографічного конструювання їхнього майбутнього.

Література:

1. Литвинюк Л. В. Біографічне навчання: комунікація людини з минулим і майбутнім». *Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2018. № 11. С. 22–28.
2. Лактіонов О. М. Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду : автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2000. 36 с.
3. Гоян І. Філософія Ф. Ніцше у контексті проблеми філософського психологізму. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія* : зб. наук. пр. Вип. 706–707. С. 187–191.

СПЕЦСХОВИЩА БІБЛІОТЕК: МЕХАНІЗМИ ЦЕНЗУРИ ТА ДЕФОРМАЦІЯ ПАМ'ЯТІ

Позднякова І. С.

*кандидатка історичних наук, доцентка,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Актуальність дослідження радянських спецховищ зумовлена необхідністю глибокого переосмислення механізмів, за допомогою яких тоталітарний режим упродовж десятиліть конструював колективну амнезію українського суспільства. В умовах сучасної російсько-української війни, яка є не лише мілітарним, а й інформаційним протистоянням, розуміння методів радянської цензури набуває стратегічного значення.

Фактично створення в радянських бібліотеках спеціальних структурних підрозділів – фондів (відділів) спеціального зберігання – стало ще одним способом виведення з вільного читачького користування видань, заборонених радянською владою з політичних та ідеологічних міркувань. У літературі поряд із терміном «фонд (або відділ)

спеціального зберігання» (скорочено – «спецфонд») застосовуються також синонімічні терміни «закритий фонд», «спецхов», рідше «спецхран» – термін, що є калькою з російської.

У ширшому (не лише бібліотечному) розумінні термін «спецфонд» уживають на позначення повсюдної практики, що існувала в умовах радянської тоталітарної системи державного управління як прояв заборонних (цензурних) заходів стосовно певних рукописних, друківаних та інших документів у межах бібліотечної, архівної та музейної галузей.

Спецфонди призначалися для зберігання видань, зміст яких з ідеологічних міркувань владні структури оцінювали як «контрреволюційний», «шкідливий», «небажаний», «ворожий», «сумнівний», «ідеологічно шкідливий», «ідеологічно невитриманий», «антирадянський» тощо [4].

Водночас з огляду на наукову та пізнавальну цінність багатьох видань, що вилучались із загального фонду, у бібліотеках їх переводили у фонд спеціального зберігання, який мав відповідати таким вимогам: ізольоване приміщення, недоступне для читачів; секретний режим роботи; відсутність розпізнавальної таблички на дверях; маскуванню стелажів, книжкових шаф, полиць тканинними завісами тощо. На посади працівників спецфонду призначали «перевірених» осіб: партійців-апаратників, які співпрацювали з органами держбезпеки [4].

Критерії, за якими здійснювалося вилучення бібліотечних книжок для подальшого розміщення у фонді спеціального зберігання, час від часу змінювалися відповідно до політичної ситуації в СРСР. Історія функціонування закритих фондів в УРСР нараховує понад 60 років, від початку 1920-х і до кінця 1980-х років, має свої особливості й загалом поділяється на сім періодів.

Четвертий період припав на повоєнний час, коли спецфонди було відроджено. Продовжувалася практика чистки бібліотечних фондів від «шкідливої» та «застарілої» літератури на підставі оновлених проскрипційних списків Головліту, зокрема «Списків застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготоргівельній мережі» та «Списків книг, що мають зберігатися у спецфондах бібліотек». До них входила вся література, видана на окупованій території з дозволу німецької адміністрації; твори осіб, що співпрацювали з німцями; трофейна іноземна література. У зазначений період уперше в спецфондах проведено офіційні перевірки. В актах обстежень міститься інформація про кількість примірників забороненої літератури, методи її вилучення та умови зберігання у спецфонді, а також відомості про контингент і кількість осіб, яким дозволялося користуватися забороненими виданнями [4].

Вивчення особливостей функціонування спецфондів дозволяє зрозуміти, чому в суспільстві досі існують певні історичні міфи та «білі плями», які сьогодні намагається використовувати ворожа пропаганда. Ці сховища були «інструментами відчуження» українців від власної історії. Так, згідно з окремим наказом начальника Головліту УРСР № 52 від 29 жовтня 1946 р. з бібліотек громадського користування та книготоргівельної мережі УРСР повинні бути вилучені всі твори М. Грушевського та В. Винниченка, за всі роки, всіма мовами [1, арк. 21].

Варто зазначити, що перші масштабні конфіскації праць М. Грушевського було здійснено органами цензури в 1920–1923 роках, у рамках контролю за українською літературою, яка надходила з-за кордону. Художні твори В. Винниченка та студії М. Грушевського практично до кінця 1920-х років були ще відносно доступними в наукових бібліотеках. На етапі 1930-х книжки В. Винниченка вилучали та знищували під час стихійних бібліотечних «чисток». Централізоване обмеження видань цих авторів розпочалося вже після Другої світової війни. Твори вилучалися в ході «чисток» бібліотечної та книготоргівельної мережі республіки, включно з букіністичним ринком. У другій половині 1940-х років усі книги М. Грушевського та В. Винниченка перебували під тотальною заборонаю, їх передали на зберігання в бібліотечні спецфонди. Основним аргументом стала належність авторів до «буржуазно-націоналістичного табору» [5, с. 50].

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігся циркуляр № 9 від 26 березня 1947 р., який надійшов із Москви. У циркулярі зазначено: «У зв'язку з тим, що за останні роки в низці республік, країв та областей відбулися зміни зі спецфондами бібліотек, необхідно надіслати в Головліт такі відомості: 1) точний список бібліотек, що мають спецфонди; 2) на основі якого документу організовано спецфонд; 3) чи є окремий завідувач спецфонду; 4) чи є в спецфонді інструкція Головліту і чи дотримуються її при укомплектуванні фонду; 5) указати, яка кількість літератури зберігається в спецфонді й надати інформацію щодо видачі зі спецфонду літератури [2, арк. 72].

На виконання циркуляра № 9 від 27 березня 1947 р. Кіровоградський облліт повідомив, що спецфонд має лише Кіровоградська обласна бібліотека м. Кіровограда (тепер Кропивницький). Його організовано на підставі інструкцій про особливі фонди періодичних та неперіодичних видань при бібліотеках СРСР від 30 травня 1945 р. № 304-с та 1 лютого 1947 р. № 121-с. Для спецфонду окремого завідувача не призначено, ним опікується директор бібліотеки. Книги зберігаються в кабінеті директора в шафі, яка має внутрішній замок.

Спецфонд нараховує 83 найменування літератури. Обліковуються книги за окремим переліком, який зберігається разом з секретними документами бібліотеки. У спецфонді немає інструкції Головліту про спецфонди. За наявними даними, цим фондом до цього часу ніхто не користувався [3, арк. 22].

Досвід спецфондів демонструє, як держава здатна перетворити бібліотеки з осередків просвіти на інструменти репресій. Режим робив книжки «неіснуючими» для загалу, зберігаючи у спецфондах лише по два примірники для контрольованого вивчення вузьким колом лояльних громадян, тоді як решта накладу підлягала утилізації. В українському контексті спецфонди стали знаряддям лінгвоциду та історичного етноциду. Найбільший відсоток забороненої літератури складала праці, що доводили самотність української історії та культури. З іншого боку довготривале існування спецховищ призвело до розриву тяглості поколінь. Якщо книга потрапляла до фонду спеціального зберігання, вона не просто зникла з полиці – вона зникла з реальності цілого покоління й наразі сучасне українське суспільство все ще долає наслідки цієї «інформаційної блокади», наново відкриваючи твори, які десятиліттями зберігалися під грифом «таємно».

Література:

1. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКіроО). Ф. Р–3056. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 21.
2. ДАКіроО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 72.
3. ДАКіроО. Р–3056. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 22.
4. Левченко Ю. І. Фонд (відділ) спеціального зберігання. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: [https://ube.nlu.org.ua/article/Фонд%20\(відділ\)%20спеціального%20зберігання](https://ube.nlu.org.ua/article/Фонд%20(відділ)%20спеціального%20зберігання) (дата звернення: 23.03.2026).
5. Шаповал Ю., Федотова О. Цензурний контроль творів М. Грушевського та В. Винниченка в УСРР–УРСР. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 50–60.

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКИХ МІФІВ

Священко З. В.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Черкаська область, Україна*

У сучасних умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України проблема історичної пам'яті набула не лише гуманітарного, а й безпекового значення. Інформаційний простір став полем боротьби за інтерпретацію минулого, а історичні наративи – інструментом легітимації політичних претензій і геополітичних стратегій. Пострадянські міфи, сформовані в межах радянської ідеологічної системи та адаптовані до сучасних політичних реалій, продовжують впливати на масову свідомість. У цьому контексті державна стратегія національної пам'яті виступає комплексним механізмом трансформації історичних уявлень, спрямованим на зміцнення національної ідентичності та протидію зовнішнім інформаційним загрозам.

Теоретичним підґрунтям аналізу є концепція культурної пам'яті, запропонована А. Ассман, яка визначає пам'ять як результат інституційного відбору та символічної репрезентації минулого [5]. Згідно з цим підходом, пам'ять не є статичною сукупністю фактів, а постає як динамічний процес конструювання ідентичності через освітні, культурні та політичні практики. Радянський період залишив по собі систему міфологем, що виконували інтеграційну та мобілізаційну функції. Дослідження Н. Тумаркін показало, як культ перемоги у Другій світовій війні став основою радянської історичної легітимації та інструментом формування лояльності до держави [8]. Після розпаду СРСР ці наративи не зникли, а трансформувалися, зберігши символічний потенціал впливу.

Сучасний етап характеризується використанням історії як елементу стратегічних комунікацій. П. Померанцев наголошує, що маніпуляція історичними фактами є складовою ширшої інформаційної стратегії, спрямованої на створення альтернативної реальності та підірив довіри до демократичних інституцій [7]. У цьому ж контексті Т. Снайдер доводить, що історичні інтерпретації Східної Європи безпосередньо впливають на сучасні політичні конфлікти, адже пам'ять про

тоталітарні режими формує ставлення до сучасних форм авторитаризму [4]. Отже, боротьба за пам'ять є боротьбою за майбутнє.

Державна стратегія національної пам'яті реалізується через низку взаємопов'язаних механізмів. Інституційний вимір передбачає функціонування спеціалізованих органів, зокрема Українського інституту національної пам'яті, який координує державну політику у сфері меморіалізації, декомунізації та відкриття архівів. Законодавчі ініціативи 2015 р. щодо засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів створили правову основу для демонтажу символічного простору СРСР та переосмислення історичних маркерів у публічному просторі. Перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників радянським діячам, створення нових меморіальних місць стали частиною ширшої стратегії деколонізації.

Освітній механізм трансформації пострадянських міфів полягає в оновленні навчальних програм, впровадженні компетентнісного підходу та розвитку критичного мислення. Вивчення історії перестає бути відтворенням канонізованих наративів і перетворюється на процес аналізу джерел та дискусії. Університетські курси з публічної історії, музеєзнавства, memory studies формують нову генерацію дослідників і педагогів, здатних до рефлексивного осмислення минулого. Водночас освітня політика має враховувати регіональні особливості пам'яті та сприяти інклюзивному діалогу.

Комунікаційний вимір стратегії охоплює цифрові архіви, документальні фільми, інформаційні кампанії, міжнародні проекти культурної дипломатії. У сучасному інформаційному середовищі держава повинна не лише спростовувати дезінформацію, а й пропонувати позитивний наратив, заснований на наукових дослідженнях і відкритості до суспільного обговорення [7, р. 105]. Соціальні мережі та мультимедійні платформи стають важливими каналами поширення історичного знання, а інтерактивні формати – інструментом залучення молоді до процесів переосмислення минулого.

Важливо наголосити, що трансформація пострадянських міфів відбувається не лише через нормативно-правові рішення або символічні зміни у публічному просторі, а й через поступову зміну когнітивних моделей сприйняття минулого. Як зазначає А. Ассман, культурна пам'ять є довготривалим процесом інституційної стабілізації смислів, що закріплюються через освіту, ритуали пам'яті та медіа [5, р. 24]. Демонтаж радянських символів сам по собі не гарантує зміни наративу, якщо не супроводжується системною комунікаційною політикою.

Особливого значення набуває переосмислення міфу «Великої Вітчизняної війни», який у радянській та пострадянській традиції

виконував роль інтегративного ідеологічного стрижня. Н. Тумаркін довела, що культ перемоги був не лише історичним нарративом, а механізмом легітимації влади та формування колективної ідентичності [8, р. 164]. Сучасні ревізійні інтерпретації цього міфу активно використовуються в інформаційній війні для виправдання агресивної політики та делегітимації українського визвольного руху.

Українська відповідь на ці виклики полягає у формуванні власної концепції історичної пам'яті, що спирається на відкритість архівів та переосмислення тоталітарного досвіду. В. В'ятрович обґрунтовує, що доступ до документів радянських спецслужб руйнує монополію на інтерпретацію минулого та створює підґрунтя для деміфологізації історії [1, с. 13–20]. Водночас Г. Касьянов застерігає від ризику заміни однієї ідеологізованої моделі іншою, наголошуючи на необхідності збереження академічної автономії історичної науки [3, с. 198]. Таким чином, механізми трансформації мають поєднувати державну ініціативу з науковим плюралізмом.

Не менш вагомим є вплив війни на динаміку національної ідентичності. За спостереженнями В. Кулика, після 2014 р. та особливо після 2022 р. відбувається суттєве зростання громадянської самоідентифікації та переоцінка радянської спадщини [6, р. 606]. Це свідчить про те, що зовнішня агресія стимулює внутрішні процеси консолідації та формування нової моделі історичної свідомості. У свою чергу, Я. Грицак наголошує, що модерна українська нація формується через критичний перегляд імперських і радянських інтерпретацій минулого, що відкриває простір для інтеграції у європейський історичний нарратив [2].

Перспективним напрямом розвитку державної стратегії є використання цифрових технологій. Оцифрування архівних матеріалів, створення відкритих баз даних, інтерактивних карт пам'яті та віртуальних музеїв дозволяє зробити історичне знання доступним широкій аудиторії. Цифровий формат сприяє прозорості, мінімізує можливості для маніпуляцій і водночас забезпечує включення молодого покоління до процесу переосмислення минулого [7, р. 220].

Водночас реалізація державної стратегії стикається з низкою викликів. Серед них – тривала інерція радянських культурних кодів, політизація історії, інформаційна агресія з боку Росії, що супроводжується поширенням ревізійних нарративів. Частина суспільства може сприймати трансформацію пам'яті як загрозу звичній системі координат, що зумовлює необхідність делікатної та аргументованої комунікації. Ефективність стратегії залежить від балансу між державним регулюванням і свободою академічної дискусії.

Таким чином, державна стратегія національної пам'яті в умовах інформаційної війни є багатовимірним процесом, що поєднує правові, інституційні, освітні та комунікаційні складові. Її метою є не лише демонтаж пострадянських міфів, а й формування стійкої системи історичних уявлень, заснованих на критичному мисленні, повазі до прав людини та усвідомленні власної історичної суб'єктності. Успішність цієї стратегії визначатиметься здатністю держави забезпечити баланс між нормативним регулюванням і свободою наукового пошуку, а також ефективно інтегрувати політику пам'яті у ширший контекст національної безпеки та європейської інтеграції. Саме через переосмислення минулого відбувається утвердження сучасної української політичної нації та зміцнення її стійкості перед зовнішніми викликами.

Література:

1. В'ятрович, В. Історія з грифом «Секретно». Українське XX століття. Львів : Часопис, 2013. 700 с.
2. Грицак, Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ : Критика, 2011. 176 с.
3. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980–2000-х. Україна та сусіди. К. : Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
4. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінінм: монографія. К. : Грані-Т, 2011. 448 с.
5. Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 312 p.
6. Kulyk, V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68, No. 4. P. 588–608.
7. Pomerantsev, P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London : Faber & Faber, 2019. 300 p.
8. Tumarkin, N. The Living & the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia. New York : Basic Books, 1994. 264 p.

**СКУЛЬПТУРА ВОЛЬФАНГА МАТТОЙЄРА
«JAHRHUNDERTSCHRITT» («КРОК СТОЛІТТЯ»)
ЯК МИСТЕЦЬКА ІРОНІЯ НАД ІСТОРІЄЮ НІМЕЧЧИНИ ХХ СТ.**

Сморжевська О. О.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри новітньої історії України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Разом із Вернером Тюбке та Бернхардом Гайзігом, Вольфганг Маттойєр (1927–2004) був одним із засновників Лейпцизької школи (Leipziger Schule) художників, які трансформували реалізм мистецтва в НДР своїми неоднозначними, метафоричними картинами, скульптурами, перформансами. В. Маттойєр як митець прикметний тим, що, існуючи в межах офіційного мистецтва НДР, постійно виходив за межі соцреалізму завдяки використанню алегорій, метафор та прихованої, чи навіть не дуже прихованої, критики [1].

Певною квінтесенцією його творчості прийнято вважати скульптуру «Jahrhundertschritt» («Крок століття»), яку митець вперше представив на огляд публіки у 1985 р. Скульптура відтворена у кількох копіях, з різних матеріалів. Також В. Маттойєр у 1989 р. використав цей же образ у ліногравюрі, де зображена скульптура крокує, напевно, вздовж Берлінської стіни. Скульптура привертає увагу своєю «франкенштейнівською» зовнішністю.

Мистецьке послання «Jahrhundertschritt» виявилось настільки радикальним для свого часу, що викликало відверту тривогу в партійного керівництва НДР. Показовою є реакція одного із функціонерів під час виставки в Лейпцигу (1985 р.), який влучно, хоч і з побоюванням, охрестили роботу як ще одну «підкинуту бомбу» від художника. Метафора виявилася пророкою: вибухова сила скульптури полягала в її здатності візуалізувати внутрішню деструкцію епохи через розірвану грудну клітку та відсутність цілісності «безголової-безхребетної» фігури. В основі композиції лежить драматичне розходження чотирьох кінцівок, що символізують непримиренні вектори ХХ ст. в історії Німеччини та загалом Європи. Скульптура представляє антропоморфну фігуру, яка перебуває у стані неприродного, розірваного кроку. Кожна частина тіла фігури є символом певної політичної сили або історичного етапу. Поєднання правої руки у нацистському вітанні з лівою рукою, стиснутою у пролетарський кулак, а також скривавленої босої правої ноги і лівої ноги у радянському чоботі та військових штанях

з червоним лампасом, створюють враження абсолютної розірваності спотвореного безхребетного тулуба, у який провалюється непропорційно маленька голова. Контраст між імпульсивною правою ногою, що бадьоро крокує вперед та показово важкою лівою, що тягнеться позаду, створює образ історичного руху, обтяженого злочинами минулого. Тоді як бездумна голова, що провалюється у розірваній торс, демонструє німців, які не думали чи не хотіли думати і проявити, коли це було потрібно, рішучий спротив, обравши «безхребетний» формат існування.

Митець передав втрачений центр і втрачений розум, відчутність інтелектуального і етичного ядра, які б мали стати запобіжниками до багатьох кривавих подій ХХ ст., але не стали. Своєю метафоричною скульптурою В. Маттойер поставив невтішний діагноз ХХ ст. Його іронія переростає в екзистенційну критику: століття, що претендувало на грандіозні звершення й відкриття, багато в чому перетворилося на століття криваве й нищівне для мільйонів людей. Воно постає в інтерпретації митця як дезорієнтований колос, що розвалюється під вагою власних суперечностей.

Скульптура, як було зазначено вище, створена у кількох варіантах. Остаточної скульптурної форми мистецький твір набув 12 квітня 1984 р. Її пергий публічний показ відбувся на 11-й художній виставці у Лейпцигу в 1985 р. Скульптура привертала увагу публіки своєю незвичністю і провокативними, як на той час, сенсами. Глядачі залишали різні відгуки, переважно схвальні, але такі, що коливалися від початкового шоку до усвідомлення тих жахів, які митець заклав у метафору свого твору. Критики назвали скульптуру вершиною мистецтва НДР. Прикметно, що такої ж думки дотримувалися й мистецтвознавці з ФРН [2]. Тобто, скульптура певним чином стала предтечею об'єднання Німеччини за кілька років.

Мистецька іронія В. Маттойера полягає в абсурдності поєднання антагоністичних символів. Для радянського та пост-радянського дискурсу порівняння нацизму та комунізму тривалий час було табу. В. Маттойер же демонструє їх як «дві сторони однієї медалі», що розривають людське тіло (і німецьку націю) навпіл. Та ще й робить це в роки існування НДР, що взагалі виглядає як авантюра та виклик системі. Іронія тут не є комічною, вона трагічна, навіть гірка. Фігура намагається зробити крок вперед, але через внутрішню суперечність її рух виглядає як конвульсія. Це іронія над ідеєю «прогресу», яку проголошували обидва режими. Замість впевненого кроку в майбутнє, ми бачимо потворну ходу монстра, зшитого з ідеологічних шматків.

Оскільки скульптура існує в кількох екземплярах, то це робить її важливим об'єктом публічної історії. Наприклад, у Лейпцигу

скульптура розташована у велелюдному місці, при вході до споруди Форуму сучасної історії (Zeitgeschichtliches Forum). Зважаючи на навколишнє історико-архітектурне обрамлення скульптури, її розміщення у такому місці ще більше підкреслює абсурдність й парадоксальність багатьох пережитих у ХХ ст. подій. У Лейпцигу вона стоїть як нагадування про «мирні зібрання» 1989 р., які відбувалися у пішій доступності від місця розташування скульптури, маркуючи перехід від диктатури до демократії.

«Jahrhundertschritt» Вольфганга Маттойера не просто пам'ятник минулому, а застереження. Використовуючи мову гротеску та іронії, митець зміг передати шизофренічність ХХ ст. Фігура, що розривається між «хайлем» та кулаком, є метафорою людини, яка втратила свою цілісність у жорнах великих ідеологій. У контексті публічної історії цей твір слугує потужним інструментом деміфологізації тоталітарного минулого.

Література:

1. Leipzig School. *Digital Collection*. URL: <https://sammlung.staedelmuseum.de/en/person/leipzig-school>
2. Lindner B. Das zerrissene Jahrhundert Zur Werk – und Wirkungsgeschichte von Wolfgang Mattheuers Plastik «Jahrhundertschritt». *Zeithistorische Forschungen Studies in Contemporary History*. 2005. № 2. URL: <https://zeithistorischeforschungen.de/site/40208420/default.aspx>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Татарченко О. Б.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонський національний технічний університет
м. Херсон, Україна*

В умовах чергової російсько-української війни збереження та формування колективної пам'яті українського народу набуває особливо важливої актуальності, оскільки історичний досвід нашого народу, його культура та ідентичність дозволяють у наші дні демонструвати високий рівень самосвідомості, згуртованості та здатності чинити достойний спротив мотивованому нацистською ідеологією супротивнику.

Саме тому вагомий внеском у дослідження цієї проблем вже зроби- ла значна частина українських науковців. Зокрема, останнім часом українські вчені приділили увагу аналізу студій пам'яті. Так, А. Кири- дон охарактеризувала діапазон предметного поля студій пам'яті в Україні, В. Ільїн та С. Осіпчук дослідили проблеми вивчення «Memory studies». Набуває поширення дослідження політики щодо пам'яті. О. Гайдай проаналізувала радянську спадщину в політиці пам'яті та свідомості населення України 1991–2014 рр. (на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей), В. Масненко та В. Тельбак дослідили історичну свідомість і політику пам'яті на тимчасово окупованих російською федерацією українських територіях (2014–2022 рр.), О. Михайлова розглянула опозицію колективної пам'яті та історії в гуманітарних стратегіях України.

Найбільше уваги привертає дослідження проблем саме колективної пам'яті. Так, колективну пам'ять як фактор діяльності громадянського суспільства проаналізували О. Батрименко, О. Ткач та С. Васько, еволюцію від «колективної пам'яті» до пам'яті груп та постпам'яті в контексті розвитку і сучасних викликів у студіях пам'яті простежила Г. Боднар, феномен колективної пам'яті як онтологічної засади формування національної ідентичності вивчила С. Ганаба, проблема- тичу виявлення та лікування «розривів» колективної пам'яті охаракте- ризувала О. Довгополова, колективну пам'ять як чинник формування групової ідентичності простежила Н. Кривда, «колективну пам'ять» як фактор згуртованості нації в сучасних реаліях охарактеризувала А. Москальова, (авто)біографії як майданчики самопрезентації індивідуальної та колективної пам'яті покоління 68-го року проаналі- зувала М. Орлова, буттєві модуси колективної пам'яті та її символічні презентації дослідила М. Цибенко тощо.

Серед проблем історичної пам'яті вивчалися: історіографічний аспект феномену історичної пам'яті (І. Васірчук), роль культурної спадщини у формуванні історичної пам'яті (Г. Денисенко), історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості (О. Трегуб), європейський та український досвід культури історичної пам'яті (Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко), меморіалізація історичної та соціокультурної травми українського народу після литовсько- польського завоювання (О. Удод, М. Юрій) та ін..

Окремими напрямками досліджень стали: культурна пам'ять як чин- ник конструювання ідентичності в умовах трансформації українського суспільства (П. Вербицька), соціальний вимір колективної пам'яті (Н. Мозгова), вплив історичних травм і пам'яті на колективну психологію сучасної України (В. Неділько, Ю. Бобровник), танець як різновид колективної пам'яті (А. Богород), кобзарство у XVII–XVIII ст.

як феномен колективної пам'яті українців та національної суб'єктності (Т. Подкупко), «метафоричне розширення» як апеляція до колективної пам'яті через АІ у творах В. Тарнавського, В. Кожелянка і М. Поллака (А. Аністратенко) тощо.

Як новий напрям дослідження колективної пам'яті виокремлюється аналіз ролі соціальних мереж у збереженні культури та ідентичності окупованих територіальних громад України. Приміром, нині мешканці окупованої Олешківської міської територіальної громади розпорошені по всьому світу і за допомогою комунікації в соціальних мережах реалізують бажання зберігати свою єдність та згуртованість. З огляду на це, О. Татарченко визначив, які функції виконує група «Типові Олешки» у Facebook, а саме: патріотичну, комунікаційну, консолідує, соціалізація, інформативну, емпатії, просвіти, ностальгічну, сентиментальну, презентації своєї особистості, зняття психологічного напруження тощо [1, с. 62].

Таким чином, в останні роки предметом дослідження українських науковців стали студії пам'яті, політика пам'яті, проблеми колективної, історичної та культурної пам'яті, соціальний вимір колективної пам'яті, вплив історичних подій на психологію народу, вплив мистецтва та літератури на розвиток колективної пам'яті тощо. Започатковано дослідження колективної пам'яті окупованих територіальних громад України, що є перспективним напрямом для студій пам'яті в Україні у воєнні та повоєнні роки.

Література:

1. Татарченко О. Б. Ведення групи «Типові Олешки» в соцмережі Facebook в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Херсон 8.10* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / редкол.: д.і.н., проф. О.В.Черемісін (відп. ред.) та ін. Херсон: Вид-во ХДУ, 2025. С. 61–62. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/08617fec-35a6-497b-b756-4b60dbc446bf/content> (дата звернення: 03.04.2026).

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І СТЕРЕОТИПИ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ОБРАЗІВ ДО СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Філіпович М. Б.

*кандидат історичних наук, доцент, почесний професор
Балтійський науково-дослідний інститут проблем трансформації
економічної сфери
м. Рига, Латвійська Республіка;
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Академія рекреаційних технологій і права
м. Луцьк, Україна*

Національна ідентичність – це багатошаровий феномен, що формується через історичний досвід, культурні практики та колективну пам'ять. Попри глобалізаційні процеси та інтенсивні культурні обміни, стереотипи продовжують визначати уявлення про «своє» і «чуже», впливати на соціальні ролі та культурні практики. Сьогодні дослідження стереотипів та ідентичності ведеться на перетині соціології, культурології, літературознавства та політичної науки. Проблематика стереотипів і національної ідентичності перебуває у фокусі уваги багатьох українських та світових науковців [6; 9]. В українському інтелектуальному просторі значний внесок зробив М. Бойченко, який аналізує різні виміри національної ідентичності, підкреслюючи її філософський та культурний характер. Як зазначає дослідник, «ідентичність не є статичною категорією, вона постійно перебуває у процесі переосмислення» [5].

У своїх працях О. Онуфрієнко досліджує становлення національної ідентичності в українському культурному просторі, акцентуючи на ролі літератури та естетичних концепцій. Він підкреслює, що саме художні образи здатні «закріплювати уявлення про націю та водночас руйнувати усталені стереотипи» [7].

Важливим є також внесок колективу авторів Національного інституту стратегічних досліджень – В. Потапенка, Ю. Тищенко, Ю. Каплана та ін., які аналізують колективні ідентичності українського суспільства та їхній вплив на національну безпеку. У їхніх працях наголошується, що «стереотипи можуть бути як ресурсом мобілізації, так і джерелом соціальної напруги» [8].

У світовій науці варто згадати класичні дослідження. Е. Гофман у своїй соціологічній концепції показав, як стереотипи формуються у процесі соціальної взаємодії та закріплюють соціальні ролі [2].

Е. Саїд довів, що стереотипи є інструментом формування образу «іншого» в культурі, часто з метою домінування [4]. Б. Андерсон пояснив, як національна ідентичність створюється через культурні символи та уявлення, що нерідко мають стереотипний характер [1]. С. Голл у своїх працях про постколоніалізм і глобалізацію наголошував, що ідентичність є «процесом постійної трансформації», де стереотипи відіграють роль як стабілізатора, так і каталізатора змін [3].

Окрему увагу приділяють літературознавці, які досліджують, як художні образи закріплюють або руйнують стереотипи. Усна творчість, література й публіцистика – не лише відображають стереотипи, а й активно їх творять та транслюють. Історичне формування стереотипів в усній творчості, літературі та публіцистиці відбувалося поступово: вони виникали як відображення соціальних умов, культурних цінностей та політичних обставин різних епох, і з часом закріплювалися у колективній пам'яті. Міфи та легенди закріплювали уявлення про героїв, ворогів, добро і зло, а прислів'я та приказки відображали аграрний спосіб життя, гендерні ролі та моральні норми. Таким чином стереотипи формувалися як засіб соціальної регуляції – вони пояснювали світ і задавали правила поведінки.

У період Київської Русі і середньовіччя літописи та релігійні тексти створювали образи «праведного князя», «захисника віри». Стереотипи про ворогів («поганські племена») закріплювали ідею культурної та духовної переваги. Усна творчість (думи, пісні) часів козацької доби формувала стереотип козака як символу свободи, мужності та патріотизму. Література та публіцистика закріплювали образи «героїчного воїна» і «зрадника», що впливало на політичну свідомість. Класична література XIX століття (Шевченко, Франко, Леся Українка) відтворювала соціальні стереотипи селянства, інтелігенції, жінки-берегині. Публіцистика доби національного відродження активно формувала стереотипи «свого» та «чужого», підкреслюючи боротьбу за ідентичність.

У XX столітті радянська література й публіцистика створювали нові стереотипи: «передовий робітник», «герой праці», «ворог народу». Усна творчість адаптувалася, але часто зберігала традиційні образи, що протиставлялися офіційній ідеології. Сучасна пострадянська література та медіа переосмислюють стереотипи, критикують їх і водночас використовують для формування нових ідентичностей. Публіцистика активно працює зі стереотипами у політичних та соціальних дискусіях.

Однак стереотипи не є застиглими формами мислення – вони змінюються під впливом глобалізації, медіа та політичних процесів. Старі кліше про «селянську націю» поступово відходять, натомість

формується образ «креативних і технологічних українців». Міжнародні медіа транслюють нові стереотипи: українці як «борці за свободу» або «жертви війни», що змінює традиційні уявлення про націю. Сучасна література та кіно руйнують гендерні кліше, показуючи жінку не лише як «берегиню», а й як активну учасницю суспільного життя. А традиційна гостинність трансформується у сучасний імідж відкритої, демократичної нації, що прагне інтеграції у світовий простір.

Одна з найскладніших і водночас найважливіших тем у соціогуманітарних дослідженнях – це стереотипи у міжнаціональних відносинах. Вони впливають на взаємне сприйняття народів, формують політику і навіть визначають перебіг історичних подій. Стереотипи виступають своєрідними «шаблонами мислення», які можуть бути корисними для швидкої орієнтації у світі, але водночас небезпечними, бо спрощують і викривляють реальність.

Основними типами міжнаціональних стереотипів є *етнічні* – уявлення про «типові» риси певної нації (працьовитість німців, гостинність українців, темпераментність італійців); *культурні* – стереотипи про традиції, мову, релігію, які часто зводять багатство культури до кількох кліше; *політичні* – образи «дружніх» і «ворожих» народів, що формуються через історичні конфлікти чи пропаганду; *соціально-економічні* – уявлення про рівень розвитку, багатство чи бідність певних країн

Стереотипи можуть бути як інструментом мобілізації та виправдання конфліктів, так і ресурсом для побудови довіри та співпраці. Так у конфлікті Росія – Україна: російська пропаганда активно використовує стереотипи про «малоросів» як «молодших братів», що виправдовує агресію. Водночас українці протиставляють цьому стереотип «борців за свободу», що мобілізує суспільство. У стосунках ЄС – мігранти з Близького Сходу та Африки сформовані стереотипи про «небезпечних» чи «радикальних» мігрантів стають причиною політичних криз і посилення антиімміграційних настроїв. У протистоянні США – Китай: у медіа закріпився стереотип про «економічного суперника» та «загрозу», що підсилює торговельні та політичні конфлікти.

Однак, попри історичні негативні стереотипи («пани» і «хлопи») Польща-Україна сучасна політика намагається створити новий образ «стратегічних партнерів». Стереотип про німців як «дисциплінованих і надійних» сприяє тому, що Німеччина виступає лідером у європейських процесах. А стереотип про японців як «технологічно розвинених» і «працьовитих» допомагає країні формувати позитивний імідж і залучати інвестиції. Етнічні стереотипи («галантні французи»,

«манірні англійці», «пунктуальні німці») настільки закріпилися, що часто використовуються як «швидкі ярлики» для опису націй.

Таким чином, стереотипи можуть сприяти як позитивному взаєморозумінню, створювати відчуття спільності, так і негативному – вони часто стають джерелом упереджень, дискримінації та конфліктів (кенофобія, расизм, етнічні конфлікти).

Література:

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.

2. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York : Anchor Books, 1959.

3. Hall S. *Cultural Identity and Diaspora*. Rutherford J. (ed.) *Identity: Community, Culture, Difference*. London : Lawrence & Wishart, 1990. С. 222–237.

4. Said E. *Orientalism*. New York : Pantheon Books, 1978.

5. Бойченко М. Виміри і версії національної ідентичності: філософський погляд. *Філософська думка*. 2015. № 3. С. 45–58.

6. Мельник Н. Концепт «національна ідентичність» у сучасних філологічних дослідженнях європейських та вітчизняних науковців. *Наукові записки Інституту літератури*. 2022. № 53(1). С. 210–220.

7. Онуфрієнко О. Література і становлення національної ідентичності: естетичні концепції та культурний простір. Харків, 2018.

8. Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. Колективні ідентичності українського суспільства та їхній вплив на національну безпеку. Київ, 2020.

9. Філіпович М., Шимонаєв О. Еволюція чесько-українських стереотипів від ХІХ ст. до сьогодення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*. 2, 2025. С. 241–249. doi.org/10.32782/2307-7778/2025.2.26

ЗВ'ЯЗОК ІСТОРИЧНОЇ ТРАВМИ ЗІ ЗМІНАМИ КЛІМАТУ У ПЕРСПЕКТИВІ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИМ ПСИХОАНАЛІЗОМ

Фокин А. С.

*викладач кафедри психодіагностики та клінічної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

Актуальність і перспективність цього дослідження визначає той факт, що історична травма в сучасній психоаналітичній парадигмі осмислюється не як завершена подія, а як динамічний процес несвідомої трансляції катастрофічного досвіду (війн, репресій, геноциду) через покоління. Сьогодні ця проблематика набуває особливої гостроти в контексті екологічної кризи. Зміна клімату виступає як автономним джерелом стресу, а й потужним тригером, актуалізуючим старі колективні рани. Феномен «подвійного тягаря» вимагає глибокого аналізу захисних механізмів психіки, які перешкоджають адекватному сприйняттю реальності та блокують переробку як минулого, так і справжнього кризового досвіду.

Метою дослідження, розкритого в цих тезах, є фокус на психоаналітичні механізми взаємозв'язку історичної травми та сучасної кліматичної кризи, виявивши роль захисних процесів у формуванні індивідуальної та колективної ідентичності в умовах екологічної катастрофи.

Відповідно до мети були сформовані такі завдання: 1) розкрити зміст поняття історичної травми як трансгенераційного процесу формування психіки та ідентичності нащадків; 2) проаналізувати концепцію «подвійного тягаря» як перетин історичного травматичного досвіду та актуального кліматичного стресу; 3) виявити та описати специфіку психоаналітичного підходу до вивчення реакцій на екологічну загрозу; 4) дослідити механізми психічного захисту (дисоціації та гіперконтролю), що дозволяють суб'єкту ігнорувати реальність катастрофи за збереження когнітивної поінформованості про неї.

Розкриття проблеми. У психоаналітичному контексті історична травма – це колективний досвід катастрофічних подій (війн, репресій, геноциду), який не обмежується життям одного покоління, а несвідомо транслюється нащадкам, формуючи їхню психіку та ідентичність.

Зв'язок між історичною травмою та зміною клімату сьогодні розглядається через концепцію «подвійного тягаря». Сучасна екологічна криза не просто створює новий стрес, а виступає тригером для старих колективних ран. Особливу роль цей «тягар» набуває

в контексті відчуття психологічної безпеки. Зв'язок історичної травми та кліматичних трансформацій формує широкий комплекс «факторів впливу на суб'єктивну безпеку особистості» [2], охоплюючи як сприйняття та оцінку дійсності через призму колективного травматичного досвіду із суб'єктивного боку, так й об'єктивне порушення безпеки звичного існування з боку кліматичних катастроф.

Психоаналіз розглядає зв'язок клімату та історичної травми через глибокі, часто неусвідомлювані механізми заперечення, вини та проєкції. Якщо когнітивна психологія говорить про стреси, то психоаналіз – про те, як ми ховаємося від реальності, яка надто болісна. З погляду психоаналізу (особливо об'єктних відносин), людина використовує розщеплення як захист. Ми знаємо про катастрофу, але живемо так, ніби її нема.

Зв'язок із травмою: Якщо в історії народу була масова катастрофа, психіка навчається «відключати» чутливість до глобальних загроз, щоб вижити. Це перетворюється на колективний захисний панцир, який заважає адекватно реагувати на кліматичні зміни сьогодні.

Психоаналітики (наприклад, Вамік Волкан) говорять про «вибрані травми». Говорячи про дві стадії горювання як травми, В. Волкан зауважує, що перша стадія – це «криза горя, що починається з моменту втрати або виявлення факту близької втрати» [4]. І лише прийнявши ситуацію, що спровокувала горювання, переживши його, так людина може перейти до другої стадії, яка, за словами В. Волкана, «можемо активізувати складний внутрішній процес подолання» [4]. Неопрацьована травма предків передається нащадкам як «психологічний депозит». Кліматична криза сьогодні сприймається як несвідоме повернення витісненого: страх перед «кінцем світу» – це часто резонанс із реальним «кінцем світу», який вже пережили прадіди (війна, голод, вигнання).

На відміну від звичайного горя, меланхолія – це втрата, яку людина не може усвідомити чи оплакати. Психоаналіз бачить у зміні клімату аспект екологічної меланхолії, тобто втрату «Матері-Землі» як первинного об'єкта безпеки. Історичні травми, пов'язані з втратою коріння, накладаються на це, викликаючи глибоку депресію або, навпаки, деструктивну агресію по відношенню до навколишнього середовища (як спробу помститися світу за минулий біль).

Ненсі Мак-Вільямс, будучи представником сучасного психоаналізу та майстром психологічної діагностики, наголошує не стільки на інстинктах, скільки на структурі особистості, безпеки та людській гідності.

Мак-Вільямс часто спирається на ідею, що для психічного здоров'я людині потрібне відчуття передбачуваності світу. У цьому контексті

історична травма (війни, репресії) руйнує цю довіру на покоління вперед. Зміна клімату для такої людини – це не «екологічний порядок денний», а підтвердження того, що «світ знову став небезпечним» [3]. Оскільки «безпека є однією з базових потреб, що проявляється в критичних і небезпечних ситуаціях» [1], подібна втрата довіри і переконання в безпеці світу прямо призводить до загрози порушення задоволення цієї потреби, що в свою чергу веде до акумуляції тривоги та відчуття безвиході.

Мак-Вільямс докладно описує, як різні характери справляються із тривогою. У ситуації кліматичної кризи та історичної пам'яті ця дисоціація має на увазі, що якщо предки вижили завдяки тому, що «забули» жах, сучасні нащадки можуть дисоціюватися від екологічних загроз.

Згідно з Ненсі Мак-Вільямс, крім дисоціації, особистість може використовувати більш «активні», але не менш деструктивні способи захисту від страху перед кліматичним та історичним колапсом.

Терапевтичний підхід має на увазі, що ми не можемо адаптуватися до змін клімату, поки не визнаємо (не відгорюємо) те, що вже втрачено в історії нашої родини та нашої землі. Без цього горе перетворюється на хронічну депресію чи апатію.

Дисоціація («Це не зі мною»). Н. Мак-Вільямс зауважує, що «хворі на характерологічний дисоціативний розлад» дорослі, що пережили дитячі травми, можуть бути «названі множинною особистістю» [3]. Це спосіб зберегти психіку від навантаження. Якщо людина несе в собі історичну травму (наприклад, пам'ять про катастрофи, де від неї нічого не залежало), її психіка вибирає «відключитись», щоб не відчувати жах перед кліматом. Це виглядає як апатія, але насправді це глибока заморозка почуттів.

Гіперконтроль («Я все виправлю»). Це спроба повернути собі суб'єктність, яка за влучним висловом М. Мак-Вільямс, аналогічна до того, що «для новонародженого світ і власне “Я” становлять єдине ціле» [3]. Для людей з obsесивно-компульсивною динамікою або травмою втрати дому, маніакальне дотримання еко-правил стає «магічним ритуалом». Це спосіб сказати долі: «Якщо я ідеально дотримуватимуся правил, катастрофа (історична чи кліматична) не повториться».

Ці механізми підживлюють один одного у суспільстві. Ті, хто у контролі, зляться на «байдужих» (дисоційованих). Ті, хто в дисоціації, вважають активістів безумцями.

Підсумки. Історична травма часто змушує нас бачити світ або як «рай» (який ми втратили), або як «пекло» (яке настає). Прийняти,

що планета і наше майбутнє можуть бути одночасно небезпечними, і прекрасними. Зменшити градус катастрофізації.

Сучасна кліматична ситуація – це не просто екологічний виклик, а глибока психологічна драма, тісно переплетена з історичною пам'яттю.

Висновки. Зміна клімату є потужним тригером історичної травми. Воно актуалізує старі сценарії втрати будинку, депортацій та екзистенційної незахищеності. Для психіки це не «нова подія», а ретравматизація – повернення жахіття, яке вже переживали наші предки.

Література:

1. Родіна Н. В., Бабій О. І. Теоретичні підходи до проблеми впливу ментального здоров'я на суб'єктивну безпеку особистості. *Психологічні перспективи*. 2024. № 44. С. 96–109.

2. Фокін А. С. Чинники, що впливають на відчуття психологічної безпеки особистості в умовах військового конфлікту в Україні. *Габітус*. № 48, 2023. С. 151–155.

3. McWilliams N. *Psychoanalytic Diagnosis: Understanding Personality Structure in the Clinical Process*. New York : The Guilford Press, 2011.

4. Volkan V. D., Elizabeth Zintl E. *Life After Loss: The Lessons of Grief*. London : Routledge (Taylor & Francis Group), 2018.

ДЕКОНСТРУКЦІЯ МІФОЛОГЕМИ КАЛІПСО КРИЗЬ ПРИЗМУ ОСОБИСТОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДАНИ РАНГИ

Фокіна С. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної літератури
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

Попри визнання таланту Дани Ранги в Німеччині, її творчий доробок досі не отримав цілісного мистецтвознавчого аналізу в контексті студій пам'яті. Методологічний апарат статті сформовано на основі досліджень (Ян Ассман, П'єр Нора, Жан Боллак, Сільвія Буріні, Карен Юханнісон), що дозволяють осмислити історичні пласти та способи репрезентації минулого.

Мета дослідження, що відбито у формі тез полягає у виявленні та аналізі дискурсивних конфігурацій ностальгії, що маркують трансформацію міфологеми Каліпсо у вірші «Вода» Дани Ранги. Відповідно до мети визначено такі завдання: 1) реконструювати дискурсивні контексти вірша «Вода» відносно до міфологічного прасюжету; 2) деконструкція образу німфи Каліпсо як суб'єкта, що втілює складне переплетення особистої та колективної пам'яті в умовах еміграції; 3) дослідити генезу «архіву ностальгії» відповідно до історичної пам'яті у творі Дани Ранги.

Сучасна епоха «перехідності», за визначенням П. Нора, маркована глобальним меморіальним рухом, що дозволяє атестувати її як «меморіальну еру» [Нора]. У цьому контексті постать поета-емігранта кінця ХХ – початку ХХІ століття стає репрезентативною для фіксації історичної травми. Завдяки своїй трансгресивній ідентичності автор опиняється в епіцентрі розриву, де номадичне розсіювання трансформується у досвід безпосереднього переживання втрати цілісності. Актуалізація подібних дискурсивних формацій, що мають виразний ностальгічний характер, призводить до епістемологізації пам'яті – особистої, історичної та культурної. Статус емігранта як представника такої меншини запускає складні механізми опрацювання минулого, де ностальгічний дискурс виступає не лише тугою за втраченим, а й формою терапії чи подолання історичної травми через поетичне слово.

Острів як простір лімінальності фіксує розрив між травматичним минулим та відчуженим теперішнім емігранта. Реконструкція пам'яті за Ж. Боллаком набуває тут «форми письма» [Боллак], де метафорика архіпелагу перетворює ностальгічний дискурс на інструмент міфологізації втраченої батьківщини.

«Архів ностальгії» у творчості Дани Ранги постає специфічним інструментом подолання непрозорості минулого, виконуючи роль сполучної ланки між розірваними часовими пластами. Так «умовний ліричний сюжет може реалізуватися відповідно до порядку дискурсу авторської поетичної свідомості» [Фокіна, 2025 b] У ситуації еміграційного розриву, коли минуле занурюється у «темряву» (за П. Нора), поетичне слово авторки стає формою археології пам'яті. Важливим аспектом рецепції лірики Дани Ранги є механізм збереження культурної пам'яті, яку, за Я. Ассманом, характеризує єдність традиції, історичної свідомості та «міфомоторики» [Ассман, с. 24] як потенції міфу ставати «двигуном» та формувати історичну реальність. У вірші «Вода» ця єдність реалізується через міфологеми Каліпсо, яка стає суб'єктом, що утримує фрагменти минулого в концентрованому стані. Ностальгічний дискурс тут виступає не просто емоційним тлом,

а складним полем взаємодії, де, за спостереженнями К. Юханнісон, «домінуюча структура почуттів» (меланхолія) визначає межі історичного періоду [Юханнісон, с. 82].

Слушним у контексті цього дослідження є зауваження С. Буріні про те, що «боротьба за пам'ять є невід'ємною частиною інтелектуальної історії людства» [Буріні, с. 70]. Ця боротьба розгортається саме навколо історичної травми, де пам'ять виступає не статичним сховищем, а активним полем битви за ідентичність. Нерозривний зв'язок між пам'яттю та самоусвідомленням суб'єкта дозволяє виявити їхню зафіксованість у традиції, що, своєю чергою, підпорядковується архівації та владі дискурсу.

Для Ранги такою структурою стає історична травма, втілена у стихії води: вона одночасно ізолює емігрантський досвід і робить його об'єктом меланхолійної рефлексії. У цьому контексті постать Каліпсо уособлює «статичну пам'ять», яка принципово протиставляється динамічному «історичному часу» Одісея. Так «ностальгія ж у випадку Дани Ранги проявляється як дискурсивні каліптичні контексти жіночої водної стихії» [Фокіна 2025 а]. Історична пам'ять, залучає до свого дискурсивного поля й історичні травми, це рух й подолання. Відповідно до вищенаведених дискурсивних контекстів Каліпсо – це застиглий образ ностальгічної пам'яті відповідно до часопростору острова, оточеного водою, де травма розриву консервується, а не долається.

Через метафорику «води» та міфологему Каліпсо, Дана Ранга в книзі віршів «Wasserbuch» не лише фіксує втрату, а й здійснює спробу деконструкції історичної травми, перетворюючи її з німого болу на структурований дискурс. Цей «архів» працює як механізм подолання відчуження: він вихоплює з небуття фрагменти особистої та колективної історії, надаючи їм нової епістемологічної ваги. Таким чином, ностальгія у творі трансформується з пасивного стану в активну інтелектуальну стратегію – спосіб «відвоювання» власної ідентичності та подолання травматичної амнезії, що є характерною для суб'єкта в умовах глобального меморіального транзиту.

У такому разі образ «води» стає центральною метафорою історичної пам'яті, що поєднує в собі амбівалентність забуття та збереження травми. У поетичному всесвіті Дани Ранги метафора «води» виступає не просто природною стихією, а динамічним середовищем, у якому розгортається драма історичної пам'яті. Вода тут постає як амбівалентний субстрат. З одного боку, це символ Лети (забуття), що поглинає травматичні фрагменти минулого, роблячи їх «непрозорими» та недоступними для прямої рефлексії. Вона маркує глибину історичної дистанції та неминучість втрати первинної цілісності емігранта.

З іншого боку, вода виконує функцію консервації. Відповідно до дискурсивного поля Каліпсо «вода» – це й об'єкт історичної пам'яті, й простір очікування, де історична травма прихована у підтексті ліричного сюжету за певних дискурсивних умов може бути витягнута на поверхню.

Така подвійність дозволяє Ранзі зобразити ностальгію як процес «виринання» – болісного, але необхідного акту вилучення особистих та колективних смислів із безодні забуття. Вода стає медіальним простором, через який трансгресивна ідентичність авторки взаємодіє з архівом минулого, перетворюючи розрізнені краплі спогадів на структурований потік меморіального дискурсу.

У контексті «водної» метафорики міфологема Каліпсо набуває нового змісту: вона постає не просто німфою-утримувачкою, а уособленням самої історичної пам'яті, що водночас й оберігає, й ізолює суб'єкта. Каліпсо у Дани Ранги стає медіатором травми, яка утримує емігранта (умовного Одиссея) у «полоні» ностальгічного дискурсу.

Цей міфологічний парадокс корелює з концепцією П. Нора: Каліпсо символізує те сааме «місце пам'яті» (*lieu de mémoire*), де зупиняється час. Острів Каліпсо – Огігія, оточений водою, – це простір консервації минулого, яке не може стати історією, бо воно все ще занадто болісне й живе. Таким чином, фігура Каліпсо маркує стан зависання між забуттям та згадуванням: вона не дає травмі зникнути в безодні «води» – Лети, але й не дозволяє їй остаточно трансформуватися у завершений досвід.

Через міфологему німфи Каліпсо Дана Ранга реконструює історичну травму як стан вічного повернення до втраченого берега, де ностальгія є єдиним способом збереження ідентичності в умовах еміграційного розсіювання. Сукупність цих чинників зумовила унікальну ситуацію: жодна інша епоха не була настільки поглинута проблематикою пам'яті, як нинішня «меморіальна ера» (термін П. Нора). Перехідний статус сучасної культури суттєво інтенсифікує меморіальну активність поета-емігранта. Для Дани Ранги ситуація еміграції стає тригером, що активує архів ностальгії як спосіб протидії історичному забуттю.

У її творчості ностальгія перестає бути лише емоційним станом, перетворюючись на інтелектуальний інструмент – ліричний сюжет, через який здійснюється рефлексія над історичною травмою. Це не просто туга за домом, а стратегія подолання розриву з минулим, де постичне слово стає формою відвоювання ідентичності у просторі «води» – стихії, що загрожує поглинути пам'ять меншин.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що творчість Дани Ранги, зокрема вірш «Вода», є репрезентативним майданчиком для розгортання дискурсу історичної пам'яті в умовах

сучасної «меморіальної епохи». Застосування методологічного інструментарію щодо наукової оптики історичної пам'яті дало змогу деконструювати ліричний сюжет не просто як емоційну рефлексію емігрантки, а як складну стратегію опрацювання історичної травми.

Література:

1. Боллак Ж. Пам'ять / Забуття. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладності ; [пер. с фр.] / [под. ред. Б. Кассен]. Т. 1. Київ : Дух і літера, 2015.

2. Фокіна С. О. Дискурсивні контексти каліптічної естетики та образу німфи Каліпсо в ліричному сюжеті Дани Ранги. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 41. Т. 2. 2025. С. 297–301.

3. Фокіна С. О. Психоаналітично-літературознавчі стратегії декодування ностальгічного дискурсу у вірші «Вода» поетеси-емігрантки Дани Ранги. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Сер. : Філологія. Вип. 2(16). 2025. С. 102–106.

4. Assman J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: C H Beck, 2018.

5. Burini S. Cultural Memory as Semiotic Mechanism in Art. *Memory as the Subject and Instrument of Art Studies*. 2016. Pp. 64–73.

6. Johannisson K. Spaces of Melancholy [Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid]. Stockholm : Albert Bonniers Förlag, 2009.

7. Nora P. L'avènement mondial de la mémoire. 2002. URL: <https://indomemoires.hypotheses.org/610>

**ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ В КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ТА ПОДОЛАННЯ
ПОСТРАДЯНСЬКИХ НАРАТИВІВ**

Харламов М. І.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Навчально-науковий інститут цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України
м. Черкаси, Україна*

В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України гуманітарна освіта набуває не лише культурного, а й безпекового виміру. Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема заклади Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ЗВО ДСНС), виконують подвійну функцію: формують професійні компетентності майбутніх фахівців цивільного захисту та забезпечують їх світоглядну, громадянську й ціннісну підготовку. У цьому контексті викладання філософії та історії України виступає ключовим інструментом реалізації державної політики пам'яті та подолання пострадянських наративів, що тривалий час визначали зміст гуманітарних дисциплін [1, с. 118]. Актуальність цієї тематики зумовлена необхідністю переосмислення освітніх практик у ЗВО ДСНС з урахуванням викликів інформаційної війни, гібридної агресії та потреби формування стійкої національної ідентичності.

Концепт політики пам'яті розглядається як сукупність державних, інституційних та освітніх практик, спрямованих на формування колективних уявлень про минуле. Водночас пострадянські наративи трактуються як система історичних, ідеологічних та ціннісних конструкцій, успадкованих від радянської доби та відтворюваних у сучасному освітньому дискурсі. Заклади вищої освіти ДСНС України мають особливий статус, що зумовлює поєднання військово-службової дисципліни з академічним навчанням. У такому середовищі гуманітарні дисципліни часто сприймаються як другорядні порівняно з фаховою підготовкою. Проте саме вони забезпечують формування: світоглядної зрілості; здатності до етичного вибору в екстремальних умовах; усвідомлення власної ролі як державного службовця; розуміння історико-філософських витоків сучасних загроз [1, с. 129]. Філософія в ЗВО ДСНС має потенціал формування критичного мислення, аналізу

цінностей служіння, відповідальності та солідарності. Історія України, своєю чергою, дозволяє осмислити історичний досвід боротьби, колоніального тиску, травм і катастроф, що є безпосередньо релевантними для діяльності служби цивільного захисту.

Реалізація політики пам'яті в освітньому процесі ЗВО ДСНС передбачає не лише зміну змісту навчальних програм, а й трансформацію педагогічних підходів. Йдеться про: інтеграцію новітніх історичних досліджень; використання усної історії, архівних матеріалів, свідчень очевидців; осмислення професійної діяльності ДСНС України у контексті історичних катастроф і трагедій; формування емпатії та етичної відповідальності. Особливого значення набуває аналіз історичної пам'яті про техногенні катастрофи, воєнні злочини, масові репресії, що дозволяє майбутнім фахівцям усвідомити гуманітарний вимір своєї професії [2, с. 94].

Подальше подолання пострадянських наративів у викладанні філософії та історії України в ЗВО ДСНС буде тривати більш ефективно за умови: подальшого новлення навчальних програм з урахуванням сучасних наукових підходів; підвищення кваліфікації викладачів у сфері *memoir studies* та критичної педагогіки; міждисциплінарної інтеграції, зокрема поєднання історії, філософії, етики та безпекових студій; активних методів навчання, що стимулюють дискусію, рефлексію та критичне осмислення; національно зорієнтованої, але відкритої європейської перспективи у трактуванні історичних процесів [3, с. 60].

Викладання філософії та історії України в закладах вищої освіти ДСНС України є важливим чинником формування професійної, громадянської та ціннісної компетентності майбутніх фахівців цивільного захисту. У контексті реалізації політики пам'яті ці дисципліни виконують стратегічну функцію подолання пострадянських наративів і формування стійкої національної ідентичності. Оновлення гуманітарної складової освітнього процесу в ЗВО ДСНС сприятиме не лише підвищенню якості освіти, а й зміцненню гуманітарної безпеки держави в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання: *збірник тез всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, 8 червня 2021 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України / ред. кол.: Топузов О. М., Сисоєва С. О., Дічек Н. П., Култаєва М. Д. та ін. [Електронне наукове видання]. Київ : Педагогічна думка, 2021. 246 с.

2. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 pp.) *Консенсус*. 2024. С. 92–104. DOI: 10.31110/consensus/2024-01/092-104.

3. Loznytysia S. Historical narratives: propaganda, war, politics of reconciliation *Filosofska Dumka*. 2023. № 3. С. 59–69. DOI: 10.15407/fd2023.03.059.

ЕВОЛЮЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ : ВІД ІМПЕРСЬКИХ ДОКТРИН ДО СУЧАСНОЇ АГРЕСІЇ

Чупрінова Н. Ю.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна*

Витоки деструктивної стратегії рф стосовно України мають фундаментальну історичну основу, закладену ще в часи існування Російської імперії та радянської держави. Протягом віків керівні верстви російської держави планомірно застосовували адміністративні механізми тиску. Припинення існування Радянського Союзу не означало краху імперської ідеї, а лише ознаменувало чергову фазу її адаптації в період становлення суверенної української державності. Тому збройну агресію та окупацію Криму у 2014–2026 роках варто сприймати як закономірний прояв тривалої експансіоністської політики, втіленої у нових міжнародних умовах.

Крах радянської системи наприкінці минулого сторіччя став критичним випробуванням для московських еліт, адже призвів до втрати важелів впливу над регіонами, які росія традиційно вважала власним геополітичним доменом[4, с. 14]. Через це актуалізувалося прагнення повернути москві роль глобального центру сили, що визначило вектор подальших зовнішньополітичних кроків кремля. Таким чином, 1991 рік не став остаточним розривом із минулим, а лише започаткував новий цикл трансформації імперського проекту.

Аналізуючи ці процеси у широкій ретроспективі, можна стверджувати, що витоки нинішньої війни проти України лежать у площині імперських амбіцій росії XIX–XX століть. Саме тоді було сформовано концептуальні ідеологічні тези, які з часом перетворилися на інструменти сучасної загарбницької політики. Зокрема, концепції

панславізму, міф про «триєдиний народ» та відмова визнавати українців окремим етносом стали тим ідейним фундаментом, що гарантував тяглість російського імперіалізму.

Сучасне російсько-українське протистояння відтворює апробовані методи контролю над сусідніми державами через ідеологічне заперечення української незалежності та намагання відродити статус «великої держави» [5, с. 19–20]. Це демонструє прямий зв'язок між колишніми й сучасними методами експансії, що свідчить про незмінність політичного мислення імперського типу.

Впродовж багатьох віків імперське керівництво використовувало управлінські та культурні важелі для ліквідації української самобутності. Русифікаційні заходи ХІХ століття, закріплені Валуєвським циркуляром (1863 р.) та Емським указом (1876 р.), заклали підвалини державної дискримінації, які згодом перейняла більшовицька влада під прикриттям гасел про «братерство народів». Як наслідок, українство перебувало у стані системної залежності, що спричинило глибокі соціокультурні деформації.

У радянську епоху, попри офіційну риторику «інтернаціоналізму», здійснювалася тотальна уніфікація суспільства. Українська мова плано-мірно вилучалася з державного та наукового вжитку, що вибудовувало соціальну піраміду, де російська мова була синонімом успіху та високого статусу.

Масштабні міграційні процеси, що спрямовували робітників із росії до індустріальних вузлів України (Донбас, Харків, Дніпро), радикально трансформували етнічну структуру та утвердили російську мову в побуті й освіті. Це стимулювало масове створення російськомовних освітніх закладів, тоді як українська мова ставала маргіальною в офіційному просторі. Така динаміка формувала соціальну ієрархію: знання російської відкривало кар'єрні перспективи, а українська культура сприймалася як провінційна та меншовартісна [3, с. 46–64]. Вказані чинники призвели до поступового розмивання національної свідомості в індустріальних регіонах.

З часом у свідомості громадян закарбувалося сприйняття москви як центру політичної, економічної й культурної легітимності. Українська спільнота втрачала власні ціннісні орієнтири, що підривало прагнення до державного суверенітету. Усі ці передумови підготували ґрунт для нинішньої пропаганди рф, що маніпулює ідеєю «спільної історії» для виправдання війни.

Радянська форма української державності була лише ширмою, яка маскувала жорсткий централізм і підконтрольність кремлю. Політичні домовленості 1922 року виключили можливість формування

справжньої суб'єктності республік. Найбільш фатальними для національного коду стали такі фактори:

- припинення українізації на межі 1920-х років та знищення результатів культурного відродження;
- сталінські репресії, Голодомор 1932–1933 років та винищення еліти, що ліквідувало активних носіїв національної ідеї;
- встановлення політичного терору, де безумовна покора центру стала обов'язковою, що позбавило народ потенціалу до вільного духовного самовизначення.

Як демонструє історичний досвід [6, с. 12], катастрофічні події в Україні протягом першої половини ХХ сторіччя стали прямим наслідком попередніх експансіоністських стратегій, які комуністичний режим запозичив та модернізував через впровадження нових механізмів панування. У межах цієї парадигми експансія більшовицьких ідей слугувала засобом ментальної та політичної експлуатації. Через недостатній рівень національного самоусвідомлення багатьох верств суспільства, брак освітніх можливостей та відсутність стійких державно-політичних інститутів, українці виявилися незахищеними перед маніпуляціями радянської пропаганди.

Прикриваючись риторикою про соціальну рівність, радянська влада планомірно знищила залишки української незалежності, що виявилася у розгромі УНР, переслідуваннях еліти, насильницької колективізації та штучних голодоморів. Такі кроки остаточно утвердили залежний статус України в межах союзу, сформувавши базу для тривалої політичної несвободи. Вивчення цього періоду свідчить, що більшовизм не лише зберіг імперську спадщину, а й суттєво її вдосконалив, інтегрувавши методи фізичного терору з потужним ідеологічним маніпулюванням.

Системні репресії, тотальна цензура та агітація створили умови для панування страху, внаслідок чого народ втратив потенціал до вільного інтелектуального та культурного самовизначення [6, с. 13–14].

Аналізуючи природу більшовицької диктатури, варто підкреслити, що її основою була доктрина, націлена на конструювання масової свідомості, цілковито залежної від централізованого політичного міфу. Саме в таких обставинах виник особливий світогляд, що згодом трансформувався у специфічний радянський менталітет.

Нинішній політичний устрій рф (рашизм) виступає прямим наступником тоталітарних практик минулого, копіюючи його стратегії придушення та ідею власної месіанської ролі. У підсумку, саме радянська ментальність заклала фундамент для сучасних російських реваншистських амбіцій.

Сучасний ідеологічний режим російської федерації, відомий як рашизм, відтворює неоімперські концепції, базуючись на культурі насильства та вірі у власну месіанську роль. Аналогічно до радянської епохи, керівництво рф формує ізольований інформаційний простір, де за допомогою викривлених історичних наративів легітимізується агресія та культурна експансія. Фундаментальними складниками цієї конструкції залишаються пріоритет сили та цілковите неприйняття альтернативних поглядів.

Для московських еліт ліквідація Радянського Союзу в 1991 році була не завершенням імперської епохи, а лише тимчасовим послабленням геополітичного впливу. Москва послідовно намагалася втримати панівне становище, використовуючи СНД як засіб збереження постімперської залежності, а також застосовуючи енергетичні, економічні та дипломатичні важелі тиску на Україну. У свою чергу, Україна, прагнучи зберегти суверенітет, проводила зважену політику, що викликало роздратування кремля та стимулювало зростання його ревізійно-ністських амбіцій [1, с. 234–236].

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало піком цього процесу; воно було символічно приурочене до сторіччя створення СРСР з метою остаточної реставрації імперських кордонів. Дана агресія має військово-цивілізаційний підтекст, оскільки є спробою реалізувати проєкт «історичної росії» через побудову нової геополітичної архітектури під егідою москви. У цій стратегії Україні відведено ключову роль, адже вона розглядається як невід’ємна частина російської ідентичності, без якої рф втрачає претензії на статус «великої держави» [4, с. 15–16].

У широкій ретроспективі війна, розпочата у 2014 році, не є випадковістю. Вона виступає логічним завершенням тривалого процесу імперського поневолення України, що тривав століттями. Протягом цього часу впроваджувалася системна стратегія нівелювання національної самобутності, мовної та культурної асиміляції, а також нав’язування українцям відчуття вторинності. Такі ідеологічні установки, закладені ще царською пропагандою, продовжували діяти і після 1991 року через медійні та освітні канали, що підтримувало проросійські настрої серед частини громадян [2, с. 114–115].

Збройна агресія рф проти України у 2014 та 2022 роках – це прояв неоімперського рецидиву, спричиненого реваншистським бажанням скасувати наслідки розпаду СРСР. Сучасне російське керівництво сприймає Україну як частину власного простору, а її незалежний статус – як «історичний збій», що потребує «виправлення». Така лінія поведінки копіює традиційні імперські схеми підкорення, адаптовані до нових геополітичних умов [6, с. 15].

Отже, російсько-українська війна має цивілізаційно-імперську природу, тоді як опір українського народу є ключовим етапом відновлення державної незалежності та утвердження національної ідентичності.

Література:

1. Даниленко В. Україна 1985 – 1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ : Інститут історії України НАН України. 2018. 278 с.
2. Нікілев О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(5). С. 110–117. DOI: <https://doi.org/10.15421/1723109>
3. Нікілев О. Україна у контексті мовної політики держави середини 1940-х – кінця 1980-х рр. (на прикладі Дніпропетровщини). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2021. № 24(2). С. 46–64. DOI: <https://doi.org/10.15421/172114>
4. Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко ; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.
5. Російсько-українська війна: повернення історії / Сергій Плохій ; пер. з англ. М. Ларченка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.
6. Ситник О., Зубкович О. Переосмислення витоків російсько-української війни початку ХХІ століття. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія, Спецвипуск. 2024. С. 9–17. DOI: <https://doi.org/10.24919/23122595.spec.1>

ІСТОРИЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКИХ НАРАТИВІВ

Шалашна Н. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, історії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Донбаський державний педагогічний університет
м. Дніпро, Україна*

Сучасний розвиток історичної освіти в широкому європейському контексті відбувається в умовах глибоких трансформацій гуманітарного знання, що пов'язані із переосмисленням ролі історії у суспільстві, зміною парадигм історіописання та активним формуванням нових форм публічного історичного дискурсу. В Україні ці процеси також мають місце, однак суттєво ускладнюються та актуалізуються подіями повномасштабної російської агресії. У зв'язку із цим історична освіта перестає бути виключно сферою трансляції усталених знань і дедалі більше постає як простір інтерпретації, критичного аналізу та конструювання історичного досвіду. Одним із центральних викликів, що стоїть перед сучасною шкільною та вищою історичною освітою, є подолання пострадянських наративів, які продовжують впливати на зміст та структуру історичної пам'яті, зумовлюючи необхідність їх деконструкції у просторі публічної історії.

Пострадянські наративи формувалися у специфічних умовах радянської історіографії, яка була інтегрованою складовою ідеологічного апарату держави. Як наголошує С. Плохій, радянська історична модель була зорієнтована на створення уніфікованого, телеологічно спрямованого наративу, в якому історія розглядалася як закономірний процес руху до «світлого майбутнього» [3, с. 46]. У межах цієї моделі локальні, регіональні та антропологічні виміри історії або ігнорувалися, або підпорядковувалися ідеологічній схемі. Такий підхід призвів до маргіналізації багатьох соціальних груп, зокрема етнічних меншин, локальних спільнот, а також до спотвореного висвітлення складних і суперечливих аспектів минулого.

Після здобуття незалежності Україна розпочала складний процес трансформації історичної освіти, однак інерція пострадянського мислення виявилася досить стійкою. Це в певних аспектах проявляється і сьогодні, зокрема в ретрансляції наративних установок на телеологічність, одновимірність та лінійність історії, зорієнтованості змісту історичної освіти на висвітлення насамперед політичної історії,

у збереженні репродуктивних моделей навчання, домінуванні фактологічного підходу, а також у збереженні в колективній пам'яті деяких радянських міфологем [5]. У цьому контексті особливого значення набуває публічна історія як сфера, що відкриває нові можливості для переосмислення минулого.

Публічна історія охоплює різноманітні форми взаємодії історичного знання з суспільством, зокрема музейну та пам'яткоохоронну діяльність, меморіальні практики, цифрові платформи та громадські ініціативи. Її ключовою особливістю є орієнтація на залучення аудиторії до активного осмислення історичного досвіду, що передбачає відмову від монологічних моделей подачі матеріалу на користь діалогічних і полілогічних форм [2].

У цьому сенсі публічна історія виступає як потужний інструмент деконструкції пострадянських наративів. Вона дозволяє виявити і поставити під сумнів притаманні тоталітарній історіографії інтерпретації, відкриваючи простір для альтернативних голосів і досвідів [4]. Важливу роль у цьому процесі відіграють інституції пам'яті, які є ключовими агентами формування культури пам'яті. У сучасних умовах ці інституції дедалі більше орієнтуються на принципи мультиперспективності, інклюзивності та критичного осмислення минулого [6].

Для історичної освіти це означає необхідність інтеграції інституцій пам'яті у навчальний процес, що дозволяє поєднати академічне і публічне знання. Важливим теоретичним підґрунтям для вирішення цих завдань є концепція історичної свідомості [7]. Вона передбачає, що історичне знання не є нейтральним відображенням минулого, а формується у процесі інтерпретації, що залежить від культурних, соціальних і політичних контекстів. Відповідно, історична освіта повинна спрямовуватися не лише на передачу знань, але і на формування здатності до їх критичного осмислення [1].

У цьому контексті деконструкція пострадянських наративів передбачає, по-перше, критичний аналіз змісту навчальних програм і підручників з метою виявлення ідеологічних стереотипів і спрощених інтерпретацій. Крім того, необхідною є інтеграція в освітній процес різних типів історичних джерел, включаючи усні свідчення, візуальні матеріали, цифрові ресурси [4]. Особливе значення у цьому процесі має використання методологічних підходів, пов'язаних з мікроісторією та «історією знизу». У контексті історичної освіти це означає можливість залучення студентів до дослідження історії власних спільнот, що сприяє формуванню особистісного зв'язку з минулим і водночас розвиває критичне мислення.

Не менш важливим є питання роботи з пам'яттю як соціокультурним феноменом в освітньому процесі [1]. Пам'ять є не лише індивідуальним, але і колективним конструктом, який формується у процесі соціальної взаємодії. У пострадянському контексті це означає необхідність осмислення різних, часто суперечливих форм пам'яті, що співіснують у суспільстві. Історична освіта повинна навчати працювати з цією множинністю, формуючи здатність до діалогу і толерантності. Важливим аспектом при цьому є розуміння етичних вимірів історичної пам'яті. Публічна історія часто пов'язана з чутливими темами, такими як війни, репресії, геноциди, що вимагає відповідального і виваженого підходу [4]. Історична освіта повинна навчати працювати з такими темами, враховуючи різні точки зору і уникаючи спрощених оцінок.

У сучасних умовах важливим інструментом публічної історії стають цифрові технології. Вони відкривають нові можливості для доступу до історичних джерел, створення і поширення історичних нарративів, залучення широкої аудиторії до історичного пізнання. Водночас вони створюють і нові виклики, пов'язані з поширенням маніпулятивних інтерпретацій і фейкової інформації [5]. У цьому контексті особливого значення набуває інтеграція публічної історії у підготовку майбутніх учителів історії. Вона дозволяє сформувати у них не лише професійні знання і вміння, але і здатність працювати у складному інформаційному середовищі, взаємодіяти з різними соціальними групами, організовувати освітні проєкти, спрямовані на осмислення історичного досвіду [2].

Таким чином, історична освіта в контексті публічної історії постає як складний і багатовимірний процес, спрямований на формування критично мислячого, соціально відповідального суб'єкта. Деконструкція пострадянських нарративів у цьому процесі є не лише завданням змістового оновлення, але і глибокої методологічної трансформації, що передбачає переосмислення ролі історії у суспільстві, зміну дидактичних підходів і інтеграцію нових форм історичного знання. При цьому актуалізація публічної історії в освітньому процесі відкриває нові можливості для розвитку історичної освіти, сприяє її демократизації та підвищенню соціальної значущості. Водночас вона ставить перед нею нові виклики, пов'язані з необхідністю критичного осмислення минулого, подоланням усталених стереотипів і формуванням нових підходів до викладання історії. Саме у цьому контексті деконструкція пострадянських нарративів постає як ключове завдання, від успішного вирішення якого значною мірою залежить подальший розвиток історичної освіти в Україні.

Література:

1. Вербицька П. В. Проблеми історичної пам'яті у проекції на завдання сучасної історичної освіти. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* 2012. № 724. С. 251–254.
2. Орлова Т. В. Актуальність курсу публічної історії для університетської освіти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2020. № 146. С. 54–59.
3. Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу / пер. з англ.: Я. Лебеденко, А. Саган. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 512 с.
4. Селищева І. Історична пам'ять у контексті історичної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи.* 2017. № 1(50). С. 222–230.
5. Удод О. А. Історик як публічний інтелектуал: європейський досвід і українські реалії. *Харківський історіографічний збірник.* 2018. №17. С. 4–14.
6. Удод О. А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять.* 2013. Вип. 8. С. 8–13.
7. Шалашна Н. М. Курс всесвітньої історії як інструмент формування історичної свідомості у майбутніх вчителів історії: методологічний аспект. *Педагогічні науки : збірник наукових праць.* 2025. № 111. С. 111–116.

«ПЛАН ДАЛЛЕСА»: ЧИ БУВ УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК ЗАЧИНATEЛЕМ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МІФУ?

Янко А. Л.

кандидат історичних наук,

викладач історії

Комунальний заклад освіти

Полтавський базовий медичний фаховий коледж

Полтавської обласної ради

м. Полтава, Україна

Ален В. Даллес (1893-1969) – американський дипломат і розвідник, керівник розвідслужб США в Європі періоду Другої світової війни та директор Центральної розвідки США в 1953–1961 рр. У розпал «холодної війни» він став частиною публічної історії і радянського історичного міфу завдяки популярності телесеріалу «Сімнадцять

миттевостей весни» (1973). Проте американський державний діяч дуже б здивувався, якби дізнався про своє авторство не плану реальної операції «Санрайз» 1945 р., а зловісного «Плану Даллеса», покликаному зсередини морально розкласти радянське суспільство, який є очевидною фальшивкою.

Створення цього історичного фейку пов'язано з особливостями менталітету радянської людини («*homo soveticus*»), виплеканого «імперією пам'яті» Радянського Союзу [1], потужною ідеологічною машиною, яка призвела до вкоріненості радянських історичних міфів не лише в свідомість людей радянського минулого, а й в деяких наших сучасників, особливо серед населення країни-агресорки. Як зазначає А. Киридон, мова іде про явище соціальної інерції [2, с. 92].

Використання радянських міфів під час гібридної й повномаштабної російсько-української війни призвело до того, що радянська спадщина стала сприйматися в Україні як загроза національній безпеці [3, с. 6]. Сам по собі «план Даллеса» є типовим міфом-поясненням [4, с. 45], коли складні багаточасові історичні процеси пояснює легка і проста версія про те, що винен хтось «всесильний», наприклад, в даному випадку, Америка. Підпадає він і під визначення теорії змови або конспірологічної теорії [5].

Очевидно, що англійський текст «Плану Даллеса» ніколи не існував у природі й досі не знайдений, а першоджерелом цитат із нього вбачають монолог літературного героя російського письменника А. Іванова з роману «Вічний поклик» (відомий також за екранізацією) в редакції 1981 р. Як не прикро, але процитуємо українського прихильника теорії про існування цього плану, лауреата Шевченківської премії Б. Олійника, який за історичними мірками відносно нещодавно спочатку цитував «Даллеса», а потім ремствував, що план таки виконується: «Посіявши там хаос, ми непомітно підмінимо їхні цінності фальшивими і змусимо їх у ці фальшиві цінності вірити. Як? Ми знайдемо своїх однодумців... своїх союзників і помічників у самій Росії... Ми всіляко підтримуватимемо й підноситимемо так званих творців, які насаджуватимуть і втокмачуватимуть у людську свідомість культ сексу, насильства, садизму, зрадництва – одне слово, всілякої аморальності. В управлінні державою ми спричинимо хаос та безлад...». Чи не правда, нинішній моральний стан суспільства засвідчує, що наведені вище настанови Аллена Даллеса на таємній інструктивній нараді початку 1945-го, витяги з якої процитовано, виконуються з надлишком?» [6].

Зрозуміло, що ні таємної наради, тим більше в 1945 р. (нагадаємо, що ЦРУ постало 1947-го), ні подібних текстів англійською з американських архівів досі не знайдено. Д. Крапивенко зазначає, що певним

чином за офіційну основу даної легенди можна взяти деякі цитати з меморандуму 20/1 Ради національної безпеки США «Завдання щодо Росії» від 18 серпня 1948 р. [7]. Крім того, він не без деякої гордості пише, що право першості в створенні фейку належить українському радянському письменнику і сценаристу, уродженцю Полтавщини Ю. П. Дольд-Михайлику, авторові відомої в радянські часи трилогії про українця і радянського шпигуна Григорія Гончаренка (працював у німецькому тилу під машкарою Генріха фон Гольдрінга). Варто відзначити, що Рада національної безпеки це все ж таки далеко не розвідка, а пріоритет у фабрикації фальшивок сумнівна така слава.

Якщо ж звернутися безпосередньо до текстів меморандуму і до уривку з твору «У чорних лицарів» (1964), що є продовженням більш відомого роману «І один у полі воїн» (1956) (екранізацію 1960 р. «Далеко від Батьківщини» переглянуло 40 млн. осіб), картина виявляється не зовсім така, як її малюють деякі російські пропагандистські медіа (зокрема, Ютуб-блогер А. Вассерман), на які ми зі зрозумілих причин посилатися не можемо. Однак колись таємні документи США тепер відкрито і можемо побачити, що в згаданому меморандумі багато говориться про необхідність добитися розвитку в СРСР інститутів федералізму і надання національним меншинам федеративного статусу, є рядки в цьому контексті навіть про Україну [8, р. 184, 198–201], але ні слова немає про моральне розбещення підростаючого покоління, про що наголошує герой твору «У чорних лицарів» американський генерал Думбрайт [9, с. 187–188]. Розповідаючи про заохочення до релігії, пиятики та стимулювання до переповідання політичних анекдотів серед дорослих, письменник словами цього негативного персонажа далі говорить: «Ви знаєте, – вів далі Думбрайт, – що надія кожної нації – її молодь. Ми повинні зробити так, щоб більшовиків ця надія одурила. Це найбільш вразливий прошарок населення, до якого найлегше підібрати ключі, бо молоді взагалі властиво захоплюватись. Отруюйте її душу зневірою в сенс життя, пробуджуйте інтерес до сексуальних проблем, зваблюйте такими принадами вільного світу, як модні танці, красиві ганчірки, спеціального характеру пластинки, вірші, пісні... Дітям завжди є щось закинути батькам. Skorистайтесь з цього і посваріть молодь з старшим поколінням... Я міг би перелічувати і перелічувати заходи, до яких у кожному випадку можна вдатися, але мета моєї сьогоднішньої розмови – не в цьому. Я прагну довести одне: ми мусимо бути такими винахідливими у засобах психологічної війни з комунізмом, щоб комуністична пропаганда не встигала за нами!».

На нашу думку, загальний зміст промови Лахновського з «Вічного покликчу» та більш ранній спіч «американського генерала» з твору

Дольд-Михайлика подібний, проте вони постали незалежно одна від одного й не походять від яких-то цілком таємних англомовних документів чи напучень кагебістів, як про це розводяться борці з російськими історичними міфами [7]. Як на наш погляд, у випадку Дольд-Михайлика перед нами художній вимисел талановитого радянського письменника, викликаний в тому числі й буркотінням немолодої вже людини з чіткими ідеологічними установками «старшого покоління» відданих більшовиків. Старе як світ: O tempora, o mores! (О часи, о звичаї!) (Cic. Catil. I. I. 2) в радянській обгортці. Саме в рік написання книжки «У чорних лицарів» міське населення в Україні перевищило сільське. Робітники та інтелігенція все більше отримували національне обличчя. Молоде покоління трохи дихнуло свободи під час «відлиги», з'явилися поети-шістдесятники, стиляги, бітники, зарубіжні платівки, модний одяг, за анекдоти вже не «давали» великі терміни, безумовно, були й негативні явища пиятики та алкоголізму. Комуністичний ідеологічний моноліт захитався, ось чому старий боєць «ідеологічного фронту» занепокоївся. «Інженер людських душ» виконував свою місію як він її розумів. Нічого особливо підцензурного він не відкрив, інакше його твір не дозволили би до друку. Те, що «план Даллеса» зрештою було виконано, не є заслугою іноземної розвідки, а пов'язано з демонтажем радянської свідомості упродовж значного відтинку часу.

Таким чином, «план Даллеса» не пов'язаний з директором ЦРУ А. Даллесом і ніколи не створювався в США чи в будь-якій іншій країні, крім Радянського Союзу. Це типовий зразок радянського історичного міфу, міфу-пояснення, конспірологічної теорії, яка інтерпретує занепад радянської комуністичної ідеології та політичного режиму не об'єктивними причинами протягом довгого історичного часу, а «злою волею» іноземних західних розвідок. Спроби пов'язати його з деякими документами Державного департаменту США не продуктивні. Зачатки цього міфу в радянській літературі відображають стан занепокоєння старої ідеологічної генерації щодо переродження радянського ладу в останні десятиліття існування СРСР.

Література:

1. Єсельчик С. О. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ : Критика, 2008, 303 с.

2. Киридон А. Габітус радянського: атрибуція, інтерпретація, концептуалізація. *Радянська ідентичність: формування – вкорінення – деконструкція* : колективна монографія / за наук. ред. О. А. Коляструк. Вінниця : Твори, 2025. С. 52–96.

3. Шліхта Н. В. Як працювати з радянським минулим на уроках історії : за матеріалами конкурсу учнівських історичних проєктів "Радянське минуле: (Пере)осмислення історії" / Наталя Шліхта ; упоряд. Людмила Махун, Елла Ситник, Наталя Шліхта. Київ, 2020. 85 с.

4. Історія як пропаганда : посібник для вчителів / [керівник проєкту та упорядник: Андрій Ферт ; автори текстів: Антон Лягуша, Наталя Шліхта, Ольга Коляструк, Марина Кафтан, Андрій Ферт]. Київ : DVV International Ukraine, 2024. 273 с.

5. Яковлев М. Теорії змов. Як (не) стати конспірологом. К. : Віхола, 2023. 352 с. URL: <https://uabooks.co.ua/ebook/teoriyi-zmov-yak-ne-stati-konspirologom/> (дата звернення: 07.03.2026).

6. Олійник Б. Первородний гріх? 03.06.2011. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/pervorodniy_grih.html (дата звернення: 07.03.2026).

7. Крапивенко Д. План Даллеса – російська конспірологія, народжена з української художньої книжки. 23.08.2023. URL: <https://chytomo.com/plan-dallesa-rosijska-konspirologiia-narodzhenaz-ukrainskoi-khudozhnoi-knyzhky/> (дата звернення: 07.03.2026).

8. U.S. Objectives with respect to Russia. NSC 20/1. August 18, 1948. *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950* / Thomas H. Etzold, John Lewis Gaddis, eds. New York Columbia University Press, 1978. P. 173–203.

9. Дольд-Михайлик Ю. П. У чорних лицарів. Х. : Фоліо, 2008. 411 с.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

**ІНСТИТУЦІЇ ПАМ'ЯТІ, ПОСТРАДЯНСЬКІ
НАРАТИВИ ТА ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КУРС**

23 лютого – 5 квітня 2026 року

Підписано до друку 06.04.2026. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 5,06. Тираж 100. Замовлення № 0426-027.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.